

Latvijas Universitāte
Izglītības zinātņu un psiholoģijas fakultāte
Izglītības pētniecības institūts

Kristīne Kampmane, Antra Ozola

**Labās prakses piemēri Latvijas augstu
sasniegumu skolās *IEA PIRLS* pētījuma
perspektīvā**

Rīga 2024

Kristīne Kampmane, Antra Ozola

Labās prakses piemēri Latvijas augstu sasniegumu skolās *IEA PIRLS* pētījuma perspektīvā

Šajā izdevumā apkopota un analizēta to Latvijas skolu pieredze, kuru sasniegumi *PIRLS 2021* pētījumā bija augsti un kuru rezultātus darba apstākļi pandēmijas laikā bija ietekmējuši minimāli. Pētījuma mērķis ir sniegt informāciju un ieteikumus skolēnu lasītprasmes veicināšanai gan skolotājiem un bibliotekāriem, gan skolu vadītājiem, gan izglītības politiķiem Latvijā.

PIRLS ir Starptautiskās izglītības sasniegumu novērtēšanas asociācijas – *IEA (The International Association for Evaluation of Education Achievement)* Starptautiskais lasītprasmes novērtēšanas pētījums (*Progress in International Reading Literacy Study*), kas kopš 2001. gada ik pēc pieciem gadiem mēra 4. klases skolēnu lasītprasmi vairāk kā 50 pētījuma dalībvalstīs.

PIRLS pētījums Latvijā tiek īstenots, Latvijas Universitātes Izglītības zinātņu un psiholoģijas fakultātes Izglītības pētniecības institūta pētniekiem sadarbojoties ar Izglītības un zinātnes ministriju. Pētījuma vadītāja Latvijā - *Dr. sc. admin.*, profesore Antra Ozola.

Šis ir tematiskais izvilkums no izdevuma *Latvijas un ārvalstu labās prakses piemēri skolēnu lasītprasmes veicināšanai IEA PIRLS pētījuma perspektīvā. Metodiskais materiāls* (Ozola, Kampmane, Latsone 2024, ISBN 978-9934-527-70-8), ar kura pilno tekstu iespējams iepazīties Latvijas Universitātes Izglītības zinātņu un psiholoģijas fakultātes Izglītības pētniecības institūta mājas lapā <https://www.ipi.lu.lv/publikacijas-1/materiali-skolotajiem/>.

Izdevums izstrādāts ESF projekta Nr. 4.2.2.5/1/23/I/001 "Dalība starptautiskos izglītības pētījumos izglītības kvalitātes monitoringa sistēmas attīstībai un nodrošināšanai" ietvaros.

Izdevuma autori pateicas visiem interviju dalībniekiem par atsaucību, ieguldīto darbu un radošajām idejām!

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

SATURS

1. PĒTĪJUMA NORISE UN DALĪBNIEKI	5
2. DZIMTĀS VALODAS UN LITERATŪRAS SKOLOTĀJU IKDIENAS DARBS KLASĒ UN IETEIKUMI.....	6
2.1. Ikdienas darbs klasē.....	6
2.1.1. Lasīšanas tehnika – primārā atkodēšana.....	6
2.1.2. Lasītprasmes tehnika – ātrums un pareizība.....	6
2.1.3. Lasītprasmes tehnikas izaugsmes veicināšana	7
2.1.4. Tekstpratības pilnveide - dažādu tekstu atkodēšana.....	8
2.1.5. Tekstpratības pilnveide – tekstveide, rakstīšana.....	9
2.1.6. Runāšana un klausīšanās kā tekstpratības pilnveides metode	10
2.1.7. Reflektēšana par izlasīto un tā vērtēšana	11
2.1.8. Lasītprīeks un emocionālā piesaiste	12
2.1.9. Zēnu tekstpratība.....	14
2.1.10. Klases vides iekārtojums	14
2.1.11. Darbs ar skolēniem attālinātā un digitālā režīmā, digitālā lasītprasme .	15
2.1.12. Iekļaujošā izglītība un pāreja uz Vienotu skolu.....	16
2.1.13. Mācību materiāli, vasaras lasīšana.....	17
2.2. Sadarbība ar citām iesaistītajām pusēm.....	18
2.2.1. Starppriekšmetu saikne, sadarbība skolas ietvaros	18
2.2.2. Sadarbība ar ģimeni	19
2.2.3. Sadarbības projekti.....	20
3. SKOLU BIBLIOTĒKU LOMA LASĪTPRASMES VEICINĀŠANĀ, SADARBĪBA AR SKOLĒNIEM.....	22
3.1. Bibliotēkas krājums, lasītava	22
3.2. Bibliotekāru ikdienas darbs.....	24
3.2.1. Ikdienas darbs bibliotēkā un lasītavā	24
3.2.2. Bibliotekāru darbs klasē.....	24
3.3. Bibliotekāra sadarbība.....	26
3.3.1. Sadarbība ar ģimeni	26
3.3.2. Sadarbība ar pedagogiem	26

4. LASĪTPRASMES NOZĪME SKOLĀ UN ADMINISTRĀCIJAS LOMA TĀS VEICINĀŠANĀ.....	27
4.1. Lasīšanas darbība kā visas skolas prioritāte	27
4.2. Tekstpratības diagnostika.....	30
4.3. Digitālās tekstpratības veicināšana.....	31
4.4. Pedagogi un atbalsts pedagogiem.....	32
4.5. Sadarbība ar citām izglītības iestādēm.....	34
5. LABO PRAKŠU APKOPOJUMS – IETEIKUMI PEDAGOGIEM, BIBLIOTEKĀRIEM UN SKOLU VADĪBAI	35
5.1. Ieteikumi.....	35
5.1.1. Ieteikumi skolas un klases telpām, skolas vadībai	35
5.1.2. Ieteikumi ikdienas darbam ar skolēniem klasē.....	35
5.1.3. Ieteikumi skolu bibliotekāriem	36
5.2. Vajadzības	36
LITERATŪRA	38

1. PĒTĪJUMA NORISE UN DALĪBNIKI

Lai rastu detalizētāku skaidrojumu skolēnu sasniegumu atšķirībām Latvijas skolās, pētnieki veica kvalitatīvo datu iegūvi un analīzi. Kvalitatīvās pētniecības metodes tiek uzskatītas par piemērotākajām situācijās, kad nepieciešams detalizētāk izšķirt un izprast analizējamā jautājuma būtību jeb dabu (Lune & Berg, 2017). Par datu iegūšanas metodi tika izvēlēta daļēji strukturēta intervija, kurā ietvertie jautājumi intervijas gaitā tika precizēti, uzdodot papildjautājumus.

Dalībai padziļinātajā pētījumā tika uzaicinātas tās *PIRLS 2021* dalībiskolas, kurās skolēnu uzrādītie lasītprasmes sasniegumi 2021. gada pētījuma ciklā bija augstāki, nekā 2016. gada pētījuma ciklā. Minētās skolas spēja arī *COVID-19* apstākļos ne tikai noturēt, bet pat kāpināt iepriekš demonstrētos sasniegumus skolēnu lasītprasēm. Padziļinātās izpētes izlasi veidoja skolu pārstāvji – dzimtās valodas un literatūras skolotāji, skolu administrācijas pārstāvji (direktors vai vietnieks mācību darbā) un bibliotekāri. Izlasē tika iekļautas gan mazākumtautību, gan latviešu mācību valodas skolas, gan sākumskolas, gan vidusskolas, gan skolas no Rīgas, gan skolas no citām Latvijas pilsētām. Lai papildinātu dalībiskolu pārstāvju sniegto informāciju, pētījumā tika aicināta piedalīties arī lasītprasmes eksperte, kura strādā sākumskolas posmā vienā no Latvijas novadiem.

Visas intervijas notika attālināti, izmantojot attālinātās saziņas platformas. Pamatojoties uz intervijās iegūto informāciju, tika pieņemts lēmums veikt tematisko analīzi, kas tiek uzskatīta par vispiemērotāko kvalitatīvo datu analīzes metodi informācijas sagatavošanai un pasniegšanai sabiedrībai, politikas veidotājiem un jomas speciālistiem (Howitt, 2010). Interviju rezultātā tika izdalītas šādas galvenās tēmas:

- Dzimtās valodas un literatūras skolotāju ikdienas darbs klasē un ieteikumi,
- Skolu bibliotēku loma lasītprasmes veicināšanā, sadarbība ar skolēniem,
- Lasītprasmes nozīme skolā un administrācijas loma tās veicināšanā.

Respondenti vēlējās palikt anonīmi, tāpēc interviju rezultāti pasniegti tikai apkopotā un anonimizētā veidā.

2. DZIMTĀS VALODAS UN LITERATŪRAS SKOLOTĀJU IKDIENAS DARBS KLASĒ UN IETEIKUMI

2.1. Ikdienas darbs klasē

2.1.1. Lasīšanas tehnika – primārā atkodēšana

Lasītprasme ir tāds zināšanu, prasmju un attieksmju kopums, kas cilvēkam tiek mērķtiecīgi mācīts tieši un netieši. Netieši – atrodoties vidē, kura ir lasīšanas darbību atbalstoša, tieši – trenējot lasīšanas darbībā iesaistītās komponentes – fonemātisko uztveri, valodas sapratni, fonēmu uztveri, grafēmu uztveri un atkodēšanu, kā arī izmantojot noteiktas lasīšanas tehnikas izpratnes (arī izteiksmes), ātruma un pareizības nodrošināšanai.

Lasīšanas darbība sākas ar spēju atkodēt simbolus runas skaņās un tos savienot, veidojot jēgpilnus vārdus. Latviešu valodā mazākā runas vienība ir zilbe, tāpēc, skolēniem, kuriem neveicas ar lasīšanas tehnikas apguvi, pedagogi iesaka dažādas aktivitātes – spēles un rotaļas, kurās iesaistītas zilbes. Latvijā pieejami dažādi materiāli zilbju apguvei: gan I. Jansones *Intensīvā lasītmācīšana*¹, kura ir piemērota gan lasīt mācīšanai, gan arī lasīšanas tehnikas attīstīšanai, gan tādas spēles kā *Burtošanas čempionāts*², visi *Muzzle*³ lasītmācīšanas materiāli, gan citi, kas pieejami gan bezmaksas versijā, izdrukājot no interneta, gan par maksu, gan individuālu pedagogu sagatavoti, gan arī komerciāli ražoti. Katra pedagoga radošā pieeja nedaudz atšķiras šo un citu materiālu izmantošanā katram bērnam, piemēram, citi spēlē *Izmeklētāju spēli*, lūdzot skolēniem atrast kādu konkrētu zilbi zilbju virknē vai arī atrast, cik dažādu vārdu paslēpušies dotajās zilbēs, citi aicina savienot zilbes un atrast tām atbilstošus attēlus, citi veido zilbju krustvārdu mīklas, tomēr visi intervētie pedagogi uzsvēra, ka atkodēšanas prasmes ir primāri nepieciešamas, lai varētu runāt par lasīšanas darbību vai tās pilnveidi.

2.1.2. Lasītprasmes tehnika – ātrums un pareizība

Pedagogu viedokļi dalās par ātrās lasīšanas mērķiem un jēgu, tomēr visi atzīst, ka tad, ja skolēns lasa pārāk lēni (lēni burto) vai pārāk ātri, tas biežāk ir traucējošs nekā palīdzošs faktors viņam uztvert tekstu, tāpēc nevar noliegt, ka lasīšanas tempam ir nozīme: “Ja lasīšanas tehnikas nebūs, nu tad tur nekā nebūs.” Līdzīgi ar lasīšanas pareizību – lai arī skaļā lasīšana tāpat kā lasīšana uz laiku, mūsdienās tiek kritizēta, tā ir viena no lasītprasmes pārbaudes metodēm, kuru skolotājs var izmantot, lai ne tikai konstatētu skolēna lasīšanas tehniku – pareizību vai izpratni – intonāciju, bet arī

¹ <https://www.visc.gov.lv/sites/visc/files/content/specizgl/programmas/lidzekli.pdf>

² <https://www.kokmaizites.lv/speles/item/burtostarts/>

³ <https://muzzle.lv/lv/home/>

mudinātu skolēnus pievērst uzmanību, piemēram, pieturzīmēm: "(...) es nelieku bieži skaļi lasīt, bet, ja es lieku, tad lieku ievērot pieturzīmes." Pedagogi iesaka regulāri kontrolēt sākumskolas skolēna lasītprasmes tehnikas – ātrumu un precizitāti: "Katru dienu mēs lasījām, mēs sākām stundu ar piecu minūšu lasīšanu." Daži pedagogi iesaka veidot lasīšanas burtnīcas aizmugurē tabulu, kurā katrs skolēns atzīmē savu konkrētās dienas sasniegumu, tādējādi dodot iespēju salīdzināt savus šodienas sasniegumus ar vakardienas: "Mēs sacentāties katrs pats ar sevi." Citi pedagogi iesaka vienu reizi mēnesī kontrolēt katra sākumskolas vecuma bērna, īpaši 2. – 3. klases skolēna, izaugsmi ar divu veidu tekstiem – pazīstamu un nepazīstamu, kā arī, variējot teksta veidus – gan prozu, gan dzeju, gan informatīvu, gan literāru tekstu. Ja skolēns lasa pietiekami bieži un viņam nav ar lasīšanu saistītu mācīšanās grūtību, starpībai starp pazīstamu un nepazīstamu tekstu nevajadzētu pārsniegt 10 vārdus minūtē. Vislabāk šo pārbaudi veikt tā, lai skolēni to nepamana, lai šī kontrolēšana ir daļa no ikdienas aktivitātēm mācību stundā, un tai ne vienmēr jābūt valodas stundai.

Lasīšanas ātrums, pareizība un izteiksme pilnveidojas līdz ar citām prasmēm, piemēram, redzes lauka paplašināšanu, mutvārdu runas valodas pilnveidi, atmiņas un uzmanības treniņu. To attīstīšanai pedagogi atraduši dažādus risinājumus: "Katru piektdienu dzejojīti - vismaz 2 rindiņas mācījās no galvas, bet var arī vairāk, un tad pirmdienā fragmentiņu noskaita", tāpat, atbilstoši skolēna interesēm un kopējam prasmju līmenim, uzdevumi var ietvert gan kādas zilbes, vārda meklēšanu burtu režģī vai zilbju tabulā, gan arī kļūdas meklēšanu. Nepieciešams ņemt vērā, ka teksts ir atrodamš visur, tāpēc arī, piemēram, ģeogrāfiskā karte (piemēram., "atrodi visas pilsētas, kuras beidzas ar "pils") vai pilsētvides fotogrāfija (piemēram., "apvelc visus veikalus, kuru nosaukumos redzi burtu "a") var kalpot par lasītprasmes treniņa materiālu.

2.1.3. Lasītprasmes tehnikas izaugsmes veicināšana

Visi intervētie pedagogi atzina, ka kopējā lasītprasmes izaugsmes attīstības metodikā būtiski pietrūkst materiālu, kā veicināt lasītprasmi pēc tam, kad skolēns ir iemācījies pamata lasīšanas iemaņas. Pedagogi uzsver, ka trūkst pietiekami daudz dažādu vingrinājumu gan redzes lauka paplašināšanai, gan lasīšanas atmiņas trenēšanai, gan ātrlasīšanas tehniku pilnveidei. Šim mērķim intervētie skolotāji iesaka izmantot M. Monestori lasītprasmes apguves materiālus⁴, piemēram, rozā un zilo lasīšanas sēriju, kurai seko īsas, pedagoga gatavotas grāmatiņas atbilstoši skolēnu interesēm un nelieli uzdevumi par grāmatu tekstu, kas ļauj skolēnam pārliecināties par lasītā teksta izpratni. Pedagogi uzsver, ka laikā, kad skolēns vēl tikai pilnveido tikko apgūtu lasītprasmi, labi noder tādas grāmatas kā I. Sproģes sagatavotā grāmata *Miljons*⁵, vai jebkura līdzīga, kas sagatavota atbilstoši skolēna interesēm. Citi pedagogi iesaka arī tādas grāmatas kā *Pifa piedzīvojumi*⁶ vai jebkuras citas, kurās vienā lapas

⁴https://espats.lv/blogs/darbojamies/ka-iemacit-bernam-lasit?srsId=AfmBOorxN0OYEzdetRY4e1_INjotkC8rIBTvKKX5oPhhPJDHYQj2Nd4W
https://www.santa.lv/raksts/mansmazais_/lasitprieks-un-rakstitprieks.-praktiski-darbini-berndarznikiem-34728/

⁵ <https://sproge.lv/products/gramata-miljons>

⁶ https://www.zvaigzne.lv/lv/gramatas/apraksts/979-pifa_piedzivojumi.html

pusē ir liels, krāsains attēls un nedaudz teksta. Vairāki pedagogi izmanto bērnu dzejoļu grāmatas, jo arī tajās ir skaistas ilustrācijas, turklāt dzejolis ir ritmisks, izmantojot dzejoli, var trenēt skolēnu pievērst uzmanību valodas ritmam un pieturzīmēm. Nav ieteicams dot skolēniem lasāmvielu, kurā teksts dalīts pa zīlbēm ar svītriņu pa vidu, piemēram, šādi. Noderīgāk ir skolēnam mācīt pašam garākus vārdus dalīt zīlbēs. 4. – 6. klases posmā pedagogi iesaka izmantot anekdošu krājumus kā papildinājumu lasāmvielai. Agrākā vecumā anekdotes var nebūt saprotamas savas apslēptās pārnestās nozīmes dēļ. Tāpat šajā vecumā skolēniem ir pastiprināta interese par dialogiem – kā īsiem, savstarpēji saistītiem tekstiem. Ja pedagogam ir pieejams atbilstošs materiāls, var izmantot arī vienu un to pašu dialogu dažādos dialektos. Ir skolēni, kurus tieši dialogi dialektos ieinteresē patstāvīgai lasīšanai. Skolēniem kopumā vairāk patīk grāmatas ar aktīvu darbību vai emocionāliem pārdzīvojumiem, arī vēl 6. klasē skolēniem patīk grāmatas ar attēliem. Pedagogi iedrošina iesaistīt vecāko sākumskolas klašu skolēnus sagatavot lasīšanas materiālu jaunākajiem, tieši 4. – 6. klases posmā skolēni var gatavot mazas grāmatiņas 1. – 3. klases skolēniem – gan par skolas ikdienu, gan ceļu uz mājām, gan citām, sevi interesējošām lietām, kuras viņi labprāt vēlas kādam pastāstīt. Gatavojot šādas grāmatiņas, skolēni iesaistās tekstveidē, kas ir neatņemama tekstpratības sastāvdaļa.

2.1.4. Tekstpratības pilnveide - dažādu tekstu atkodēšana

Reizē ar lasītprasmes tehnikas apguvi un pilnveidi ikdienas darbā klasē uzsvars tiek likts uz visdažādāko tekstu veidu atkodēšanas prasmju veicināšanu: “Mūsdienu bērniem būtu jā māca, un viņiem būtu jā māc orientēties visos tekstu veidos, nevis tikai vecmodīgi, ka mēs tikai izlasām tekstu, sastādām plānu un tā tālāk.” Piemēri šādiem teksta veidiem ir gan enciklopēdija un vārdnīca, gan informācijas grafiskie organizatori, tādi kā kalendārs, grafiks, tabula, shēma, laika līnija, domu karte, arī afiša, kurā pedagogs māca skolēnus atrast viņiem svarīgāko informāciju, piemēram, pasākuma vietu, laiku, maksu un apmeklētāju vecumu, pat tad, ja pēdējais tiešā veidā nav pateikts, piemēram, jautājot: “Vai grupas *Apvedceļš* koncerts ir piemērots jūsu vecumam?” Par teksta veida piemēru var uzskatīt arī kādas vietas attēlu, piemēram, ko skolēns vilktu mugurā, ja atrastos attēlā redzamajā vietā, kā skolēnam šķiet, vai tur līst lietūs, vai tur ir karsti, vai tad, ja skolēns būtu attēlā pa labi, viņam būtu siltāk nekā tad, ja viņš būtu vietā, kas redzama attēla kreisajā apakšējā stūrī, utt. Skolēnus jā māca atpazīt arī teksts, kas organizēts prezentācijās un infografikās – kur katrā kadrā ir meklējama svarīgākā informācija, no kuras vietas tas lasāms. Pedagogi atzīst, ka tad, ja agrāk skolēniem vajadzēja mācīt strādāt ar multimodālu tekstu, piemēram ilustrētajām enciklopēdijām, lai viņi varētu, to pārlūkojot, saprast, par ko tas ir, tad šobrīd skolēniem nepieciešams pievērst uzmanību detaļām, jo pārlūkošanas prasmes viņi jau ir apguvuši netieši. Aizvien biežāk iespējams sastapties ar tādām teksizpratnes kļūdām, kur skolēns uzdevuma nosacījumu izpildīšanas vietā izdomā pats, ko un kā darīt. Tāpēc tekstpratības veicināšanai pedagogi iesaka katrā stundā iekļaut tādus uzdevumus, kuros nepieciešams izdarīt tiešus secinājumus no teksta, piemēram: “atrod tekstā”, “pasvītrot”, “apvelc”, “izraksti”, utt. Pedagogi iesaka trenēt skolēna uzmanību: “Tieši tā uzmanība (...), uzmanība sīkumos.” To, ka šāda veida uzdevumi Latvijas skolēniem sagādā

grūtības, var novērot arī *PIRLS* pētījuma rezultātos, kur skolēni biežāk kļūdījušies uzdevumos, kuros prasīta precīza atbilde no dotā teksta (Ozola, Geske, Kampmane, 2023).

Visefektīvāk pievērst uzmanību teksta saturam iespējams, to sadalot loģiskās mazākās vienībās, piemēram, izmantojot teksta organizatorus vai dažādas teksta analizēšanas stratēģijas – kas ir pats būtiskākais pirms katra teksta lasīšanas (piemēram, attēlu pārskatīšana, vārdnīcas izveide, sasaiste ar iepriekšējām zināšanām, u.c.), teksta lasīšanas laikā (piemēram, teksta sadalīšana, atkārtota pārlesīšana, konspektēšana, atslēgvārdu meklēšana, vizualizēšana, u.c.) un pēc tam, kad teksts ir izlasīts (piemēram, apkopošana, pārfrāzēšana, jautājumu uzdošana, struktūras organizēšana u.c.). Tas ne tikai palīdz uzmanības pievēršanai konkrētajam teksta saturam, piemēram, ar dažādu krāsu rakstāmajiem pasvītrot dažādus vārdus/frāzes (piemēram, pilnībā saprotams; zina sinonīmus; nesaprot nozīmi), bet arī veicina lasītprieku, ļaujot skolēnam precīzāk saprast, kas tieši ar tekstu ir jādara.

Mazākās daļās sadalīts teksts ne tikai palīdz skolēnam labāk uztvert tajā paustās specifiskās detaļas, šāds teksts jau atbilst mūsdienu bērna gaidām – īss, strukturēts un pārskatāms. Intervētie skolotāji atzina, ka māca skolēniem gan dažādus informācijas organizēšanas veidus izgatavot pašiem, gan arī izveidot jautājumu sagataves, piemēram “5K” (Kas? Kur? Kad? Kā?/Kāpēc? Ko?) jautājumus, turklāt ne tikai izmantošanai valodas stundās. Piemēram, tādus teksta organizatorus, kā Išakavas⁷ zivs asakas diagramma, plaši izmanto arī dabaszinību satura apguvei. Pedagogi māca skolēnus arī atpazīt informācijas saturam piemērotāko organizēšanas veidu. Ir informācija, kuru vislabāk pasniegt lineārā stāstā, bet ir arī tāda, kuru nepieciešams organizēt tabulā. Daži pedagogi pat kopīgi ar skolēniem ir izveidojuši atgādni, kas palīdz skolēniem atcerēties dažādos teksta organizēšanas paņēmienus grafiski. Teksta organizatoru izveide ir viena no stratēģijām, kas palīdz skolēniem atcerēties izlasīto tekstu.

2.1.5. Tekstpratības pilnveide – tekstveide, rakstīšana

Jebkurš teksta veids skolēnam vislabāk izprotams tad, ja tas vispirms ir pašā sastādīts. Tas attiecas gan uz vārdnīcu, gan kalendāru, gan teksta uzdevumu matemātikā, gan dzejoli. Var uzskatīt, ka skolēns ir iesaistīts teksta radīšanā jeb tekstveidē arī, veidojot grafiskos organizatorus, jo šāda organizatora izstrāde prasa skolēna prasmes pārfrāzēt, meklēt un atrast asociācijas, apkopot, atrast līdzīgo vai atšķirīgo, izkristalizēt būtiskāko, atrast atslēgvārdus. Tekstveide ir neatņemama tekstpratības pilnveides metode. Pirmajās klasēs lielākais uzsvars tiek likts uz skolēna veidotiem zīmējumiem vai arī no dotajiem attēliem sastādīta sižeta vai stāsta veidošanas prasmēm, piemēram, var veidot stāstījumu pēc dotā attēla: “Un tad es saku, bet tu tagad vari izdomāt to savu stāstu savai gleznei, kura tev patīk.” Tāpat pirmajā klasē skolēni tiek mudināti veidot teikumu no dotajiem vārdiem vai meklēt piemērotāko vārdu izlaista vārda vietā teikumā. Šo darbību jau tālāk var pilnveidot, aicinot skolēnus veidot rindkopas no dotajiem teikumiem vai stāstus no rindkopām.

⁷ <https://www.drawio.com/blog/ishikawa-diagrams>

Otrajā un trešajā klasē skolēni jau veido sarežģītākus tekstus, raksta īsus stāstus, dzeju, multfilmu vai uzvedumu scenārijus, mācās strādāt un vēlākās klasēs pilnveido prasmes veidot dialogus. Piemēram, pedagogs var iepazīstināt skolēnus ar kādas grāmatas, īsta vai izdomāta notikuma sižetu: "(...) uz burkāniņa balli atvilkās lauķi - kartupelis tikko no dobes, redīss, kas nav muti nomazgājis, un kāposts ar tārpū...", pedagogs mudina skolēnus izdomāt dialogus, uzrakstīt tos, piemēram, uz nelielām līmlapiņām, kuras organizētas uz laika līnijas vai ar sazarojumiem un pēc tam kopīgi klasē izspēlēt teātri, uzzīmēt komiksu vai uzņemt filmu.

Neatņemama tekstveides apguves prasmes metode ir domraksts, kuru pedagogi iesaka trenēt skolēniem jau no 1. klases. Arī domraksts var būt teksts, kas ir organizēts un pasniegts dažādā veidā – gan grafiski, gan lineāra teksta veidā. Bieži tiek izmantota prognozēšanas metode, kur skolēnam dota situācija no kāda izlasīta literārā darba un pedagogs lūdz uzrakstīt šīs situācijas turpinājumu. Šo uzdevumu grūti veikt, ja skolēnam jau no pirmās klases netiek pilnveidota rakstu valodas ritma un noskaņas uztvere.

Jebkurus skolēnu radītos darbus – stāstus, komiskus, dzeju, pedagogi iesaka apkopot un iesiet kā izdevumu, ar kuru var iepazīties ikviens interesents. Šāda skolēnu darbu apkopošana veicina atbildības sajūtu un piešķir vērtību padarītajam darbam.

2.1.6. Runāšana un klausīšanās kā tekstpratības pilnveides metode

Teksta izpratni veicina valodas kopējā izpratne, tāpēc nedrīkst pamest novārtā runāšanu – gan dziesmā, gan dzejā, gan dialogā, gan atstāstījumā. Šeit svarīgi izcelt abus – valodas plūduma uztveri, kā arī prasmi pašam runāt plūstoši. Lēni runātāji retāk ir raiti lasītāji. Tie skolēni, kuriem ir skaņu izrunas grūtības, saskaras arī ar lasīšanas un, protams, rakstīšanas grūtībām. 4. – 6. klases posmā un vēlāk lielākā lasītprasmes problēma ir nevis tas, ka skolēns lasītu tehniski nepareizi vai nelasītu nemaz, bet gan tā, ka "viņš neprot runāt par to, ko ir izlasījis (...), viņš nav sapratis, ko ir izlasījis". Šajā vecumposmā pedagogi saskaras ar izteiktām skolēnu grūtībām reflektēt par lasīto.

Lai arī vispārzināms ir fakts, ka bērni līdz pat jaunākajam skolas vecumam slikti uztver sveša cilvēka runu, pedagogu viedoklis atšķīrās tajā, vai skolēniem būtu jāklausās dažādu cilvēku priekšlasījumos. Daļa pedagogu uzskata, ka "arī skolotāja runu sākumā viņi neuztver. Līdz ar to, kā vēl kurš aktieris ir ierunājies (...)", savukārt citi apgalvo, ka regulāri klasē klausās dažādus priekšlasījumus, jo katram skolēnam var būt savi favorīti: "Ir savas mīļākās [bibliotekāres], kas lasa, jo ne visas lasa tā, kā mums patīk," un var izrādīties, ka tieši klases pedagoga lasījums kādam skolēnam nepatīk. Labi strādā arī metode, kurā skolēni klausās viens otra lasījumu – lasa pa pāriem vai lasa secīgi viens aiz otra – pa vārdam, vārdu savienojumam vai teikumam, tas palīdz ne tikai klausīties, bet arī būt uzmanīgiem, lai nepalaistu garām savu kārtu. Lasīšanu pa vārdam vienam aiz otra var praktizēt arī mazās grupās. Tāpat bērniem patīk klausīties stāstus, kuros pašiem jāaizpilda "tukšumi" – trūkstošie vārdi vai notikumi. Klausīšanās prasmes veicināšanai pedagogi iesaka tādas spēles kā *Patiesība vai meli*.

Tikpat svarīga prasme, kā runāt vai iestudēt savu tekstu, ir prasme uzdot jautājumu tā, lai varētu saņemt pēc iespējas detalizētāku atbildi, tāpēc pedagogi jau agrīni iesaka kopīgi ar skolēniem trenēties uzdot jautājumus runātājiem, piemēram, pēc

tam, kad kāds no skolēniem ir pastāstījis par savu grāmatu, citiem skolēniem ir jāuzdod viņam papildjautājumi. Kopīgi ar skolēniem pēc tam var izvērtēt, ar kādu skaņu sākas jautājamais vārds, uz kuru parasti atbild ar plašāku atbildi, nekā tikai "Jā" vai "Nē".

2.1.7. Reflektēšana par izlasīto un tā vērtēšana

Skolotāji uzsver, ka nevar iedot grāmatu vienkārši izlasīt, nevar paļauties uz to, ka skolēns to izlasīs vai ka viņam būs mājās kāds, ar ko pārrunāt izlasīto. Skolēnam ir jāiemācās ar grāmatu strādāt: "(...) tā grāmata faktiski ir bezmaz vai jāizkonspektē ar dažādiem uzdevumiem", un pedagogam ir jāvirza skolēns šajā prasmē. Pedagogi praktizē gan regulāru lasītāja dienasgrāmatas aizpildīšanu, gan interesantāko citātu un domu graudu izrakstīšanu. Refleksiju par izlasīto grāmatu var organizēt arī spēles veidā – skolēniem ir jāizvelk no kastītes jautājumi, uz kuriem atbildēt, pēc tam, kad skolēni atbildējuši, viņi ar atbildēm apmainās un pārrunā, kuras atbildes bijušas pareizākas, kuras mazāk pareizas. Katrs pārbaudes darbs ir jāveido tā, lai pedagogs var izsekot līdz skolēna tekstpratības un tekstveides prasmju progresa līmenim. "Mēs nosakām katra skolēna lasītprasmes attīstības līmeni, pēc tam koriģējam darbu klasē, izmantojam diferencētas un individuālas pieejas iespējas, cenšamies piedāvāt bērniem tādus uzdevumus, kas izriet no viņa aktuālās attīstības zonas (...) uz tuvākās attīstības zonu."

Vairāki pedagogi praktizē tādu pārbaudes darbu sastādīšanu, kā piedāvā *PIRLS* lasītprasmes pētījums, ietverot gan jautājumus, uz kuriem nepieciešams atrast precīzu atbildi tekstā, gan arī formulēt galveno domu, galveno varoņu motivāciju un stāsta turpinājumu. Pedagogi arī piemin iespēju skolēniem reflektēt par izlasīto grāmatu ar projekta metodes palīdzību, piemēram, veicot izpēti par autoru vai laika periodu, kurā vai par kuru grāmata sarakstīta, ja klasē vienu un to pašu grāmatu ir izlasījuši vairāki skolēni, viņi var kopīgi veidot projektu, kur katrs skolēns izceļ savas spilgtākās emocijas, atmiņas vai, viņaprāt, svarīgāko notikumu. "Stāstu par grāmatu gatavojam dažādos formātos. Tas ir stāsts, prezentācija, atsauksme, ieteikums, komentārs, anotācijas." 4. – 6. klases vecumposmā tiek praktizēta arī koplietošanas dokumenta aizpildīšana par izlasīto grāmatu – ja 4. klasē pārsvarā tie ir tikai daži teikumi, tad 6. klasē skolēni savu viedokli jau prot strukturēt un pamatot ar vairākiem punktiem.

Aizvien populārāki kļūst skolēnu sastādīti ieteicamās literatūras saraksti, tas, protams, neizslēdz, ka šādu sarakstu gatavo arī pedagogs, bet skolēni labprātāk izvēlas grāmatas no citu skolēnu ieteiktajām, tāpēc pedagogam nepieciešams atrast klasei piemērotākos veidus, kā efektīvāk reflektēt par izlasīto grāmatu.

Pedagogi atzīst, ka sākumskolas posmā viens no svarīgākajiem ieradumiem ir iedibināt rutīnu un ievērot regularitāti – gan mājasdarbu pildīšanā, gan ikdienas lasīšanā, gan tajā, kā skolēni atskaitās par padarīto gan tad, kad ir klasē, gan tad, kad slimo. Ir skolotāji, kuri praktizē mājas lasīšanas atprasīšanu ne retāk kā vienu reizi nedēļā, tādējādi jau agrīni identificējot tos skolēnus, kuri mājās nelasa. Šāda "nelasītāju" pamanīšana nodrošina laicīgu atbalsta sniegšanu, kas dažiem izpaužas kā obligātais grāmatas lasīšanas laiks skolā – pie skolotāja, atbalsta personāla, bibliotekāra vai pat

pie skolas vadības, ja skolēnam tas ir nepieciešams. Visi intervētie pedagogi ir vienisprātis, ka šādai mājas lasīšanas atprasīšanai ir jābūt regulārai, daži pedagogi to vērtē ar summatīvo vērtējumu katru semestri. Tāpat intervētie pedagogi uzsvēra, ka 3. un 6. klasē ietvertais lasītprasmes diagnostikas darbs, kurā skolēnam bija jāgatavo stāstījums par izlasīto grāmatu, bijis veiksmīgs ārējās motivācijas avots, dažiem skolēniem tā bija pirmā kārtīgi izlasītā grāmata, par kuru skolēns nopietni gatavoja stāstījumu.

Intervētie pedagogi uzsver, ka sākumskolas posmā par lasīšanas darbību pietrūkst jēgpilnas atgriezeniskās saites. Viens no ieteikumiem tradicionālo uzlīmju līmēšanas vietā par pedagoga subjektīvi vērtētu skolēna darbības rezultātu ir veidot pavisam vienkāršu, skolēnam viegli saprotamu kritēriju tabulu katram uzdotajam uzdevumam. Viens no piemēriem ir, ka katra kritērija izpilde mājasdarbā tiek atzīmēta ar *i* vai *n*: “3. klasē man ir 3 kritēriji, 1. - darbs ir kārtīgs. (...) 2. - darbs izpildīts bez kļūdām, un 3. kritērijs - izpildīti visi nosacījumi (...) katrs *n* ir jāpārraksta.” Tāpat arī ar snieguma līmeņa aprakstiem – tie ir jāraksta tā, lai pats skolēns tos būtu spējīgs saprast. Tas pats attiecas uz punktiem pārbaudes darbos: “Un tad es saku (...) skaiti savus punktus un skaties, vai Tu nezini, vai Tu biji neuzmanīgs?” Pedagogi sauc arī piemērus, kur skolēnam, mainot skolu, nākas sastapties ar atšķirīgu vērtēšanu, kā arī situāciju, skolēnam pārejot no aprakstošās vērtēšanas sistēmas 3. klasē un sastopoties ar summatīvo vērtēšanu 4. klasē: “(...) ceturtajā klasē vienam otram tā kā auksta ūdens šalts uzlieta virsū,” kam noteikti tā nevajadzētu būt. Tāpēc pedagogi kā ļoti būtisku uzsver nepieciešamību pēc vienotas vērtēšanas sistēmas, kas sākas 1. – 3. klasē un secīgi pāriet uz 4. – 6. klasi. Tiek minēti piemēri, kur skolēnam 1. – 3. klases posmā pēc saņemtā snieguma līmeņa apraksta ir palaista garām nepieciešamība saņemt atbalstu, savukārt, redzot vērtējumus tikai 4. klasē, grūtību mazināšanai piemērotākais laiks jau ir nokavēts un skolēns jau sevi ir apzīmojis kā tādu, kuram mācības nepadodas. Intervētie pedagogi atzīst, ka atgriezeniskā saite, kas izteikta ar vērtējumu, ir viena no efektīvākajām skolēna ārējās motivācijas sistēmām, tāpēc tai vajadzētu būt regulārai, sistemātiskai, tādai, kuru skolēns pats saprot un pats ir spējīgs reflektēt.

2.1.8. Lasītprīeks un emocionālā piesaiste

Pedagogi uzsver, ka pirmās patstāvīgās lasīšanas galvenais mērķis ir radīt skolēnam sajūtu, ka lasīšana padodas, ka lasīšana – tas ir kaut kas patīkams, tas ir viegli, tas ir aizraujoši, tas ir interesanti. Skolēni, kuros šī sajūta rodas un nostabilizējas agrīni, biežāk kļūst par grāmatu lasītājiem: “Ja tu pirmajā klasē ieliksi tehniski lasīšanu (...), tad tu redzēsi, pēc tam viņi lasīs kā traki, un es varu pateikt, ka mana klase tiešām lasa kā traki.” Tāpēc svarīgāk par klasei kopīga obligātās literatūras saraksta izveidi ir sekot līdz katra skolēna individuālajai izaugsmei un piedāvāt tieši viņa līmenim un interesēm atbilstošu lasāmvielu. Kā vienu no veiksmīgākajām skolēnu lasīt ieinteresēšanas aktivitātēm pedagogi atzīst rotaļu: “paņem līdz savu mīļāko rotaļlietu un apsēdini sev [priekšā] un palasi viņam [rotaļu lācim]”, piemēram, bērnus aicina katru dienu izvēlēties kaut ko citu saistībā ar lasīšanu – vai nu atrast labāko pozu, vai labāko vietu, vai laiku, vai labāko klausītāju. Skolēnu izveles tiek fotografētas vai kā savādāk

dokumentētas, un pēc tam skolēniem ir iespēja klasē pārrunāt savas sajūtas. Ja izdodas skolēnus lasīšanai piesaistīt, tad 1. – 3. klases skolēnu pedagogs var drosmīgi apgalvot: “Nu nav tā, ka kāds teiktu: “Nu, nē, man galīgi nepatīk [lasīt] (...), man lasīt riebjas, es negribu lasīt.” Man tā nav bijis (...).”

Pedagoga uzdevums ir piedāvāt iespējami dažādu literatūru, lai skolēns var atrast: “savu grāmatu “garšu””. 1. – 3. klases posmā tiek izmantotas arī dažādas ārējās motivēšanas sistēmas, kuras nezaudē aktualitāti arī vēlākā posmā. Tā, piemēram, tiek organizēti gan grāmatu lasīšanas konkursi, kur balvā iespējams saņemt grāmatu, tiek organizēta arī punktu krāšana par katru izlasīto grāmatu mācību gada laikā: “Daži iet un skaita - viņam ir 5 [grāmatas], man tikai 3, un tad viņš sēž un lasa, jo viņš arī grib 5 grāmatas,” skolēniem tiek piedāvātas arī visdažādākās uzslavu kartītes, kuru teksti pēc tam tiek ierakstīti dienasgrāmatā. Lai arī 4. – 6. klases pedagogi biežāk izsaka viedokli, ka: “Lasīšana – tas ir darbs un ne katram tas ir mīļākais darbs,” bet arī viņi piekrīt 1. – 3. klases pedagogu viedoklim, ka nav tādu skolēnu, kurus pilnīgi nebūtu iespējams ieinteresēt un piesaistīt lasīšanas darbībai.

Pedagogi neiesaka izmantot novecojušus vai dziļi specifiskus tekstus: “Neizprot viņi tos [folkloru, senas pasakas]”; “Folklorā, man liekas, šodienas bērniem, nu, tas ir tas pats, kas mums kosmosā (...), ir tik daudz lietas tādas, ko viņi nezina”; “Tas teksts neko interesantu nenes bērnam”; “Viņiem nelikšu lasīt Zentu Ērgli, jo viņiem tas nav saprotams”. Tāpat, vairāki pedagogi minēja, ka 6. klases literatūrā ietvertās pasakas skolēniem vairs nav interesantas. Skolēni kognitīvi nogurst no novecojušu tekstu valodas, negūdami pozitīvu emocionālu pārdzīvojumu, turklāt pilsētniekiem var nebūt nekādas pieredzes par literatūras avotā aprakstīto lauku zēna dzīvi, viņi pat var jautāt it kā ikdienišķa vārda nozīmi: “Ko nozīmē kupena (...), pavards (...), gauss?” Pedagogi uzsver: “Ir svarīgi, lai tas teksts bērnam būtu interesants,” jo “viņi lasa to, kas viņiem interesē”.

Vairāki pedagogi uzsver, ka pats motivējošākais skolēnam ir iespēja dalīties savos pārdzīvojumos un emocijās par izlasīto, kā arī klausīties tajā, ko pārdzīvojuši citi. Stāsts par grāmatu skolēnam ir kā atrast jaunu draugu: “Skolēni stāsta par savu grāmatu, par sava jaunā sarunu biedra atklāšanu.” Skolotāji iesaka veidot tādas kā “lasītāja piezīmes”, citi – “atziņu krājumu” par katru izlasīto grāmatu, kuras pēc tam tiek apkopotas, un par vienu – pašu mīļāko grāmatu, no šīm piezīmēm tiek veidota reklāma vai prezentācija, parasti tajā tiek ietverts spēcīgs skolēna emocionālais pārdzīvojums, kurš ieinteresē arī klasesbiedrus. 4. – 6. klases vecumā skolēni tiek iedrošināti par izlasīto grāmatu veidot saturu video vai audio formātā, radot grāmatai tādu kā reklāmu.

Spēcīgu emocionālu pārdzīvojumu var radīt arī skolēnu vecāku priekšlasījumi, vairākas grāmatas pēc tam ir kļuvušas par mīļākajām arī skolēniem tieši tāpēc, ka vecāki bija prasmīgi izvēlējušies emocionāli piesaistošus fragmentus. Skolēnus aizrauj stāsti par to, kādi bija viņu lasīto grāmatu autori bērnībā, tas palīdz skolēnam izveidot piesaisti un personīgi identificēties ar autoriem. Pedagogi arī apgalvo, ka: “ja mēs bērnībā bērniem nedodam to baudas sajūtu, tad viņi arī negrib lasīt (...); tā piesaiste, emocionālā, manuprāt, ir vissvarīgākā, lai bērni lasītu.” Šī mērķa sasniegšanai pedagogi regulāri aicina skolēnus pastāstīt par grāmatām, kuras lasa, kā arī veidot savu ieteicamo grāmatu sarakstu draugiem. Šāda piesaiste informācijas apmaiņā palīdz skolēniem gan veidot

regulāru grāmatu lasīšanas paradumu, gan arī atrast draugus, ar kuriem sakrīt intereses: “Mums tāpat kā garšas, tā arī grāmatas (...) garša sakrīt, un bērniem es arī saku - atrodi, ar kuru tev sakrīt.” Jau agrīna grāmatu lasītāja “klubiņa” izveide klasē, ir būtiski svarīga skolēnu lasītprasmes izaugsmē. Vēlāk tā palīdz skolēnam iesaistīties šādos “klubiņos” arī skolā vai ārpus skolas. Emocionālā piesaiste ir kā apbalvojums par ieguldītajām pūlēm, un “klubiņi” ir lieliska iespēja ar šīm emocijām dalīties. Dažiem skolēniem nepieciešami arī ārēji apbalvojumi, tāpēc īpaši pirmajās divās, trijās klasēs, skolotāji praktizē dažādas ārējās motivēšanas sistēmas – punktu krāšanu, uzlīmju līmēšanu, iespēju aizpildīt *Kahoot (Kahoot.it)* testu, protams, šādā gadījumā neizpaliek arī uzvarētāju apbalvošana ar diplomiem vai grāmatām.

2.1.9. Zēnu tekstpratība

Atšķiras pedagogu viedoklis par to, vai zēni apgūst lasītprasmi atšķirīgi no meitenēm. 1. – 3. klašu pedagogi lielākoties apgalvo: “Es neesmu novērojusi, ka būtu tāda parādība, ka meitenes kaut ko labāk darītu. Tas nav atkarīgs no dzimuma. Tas ir atkarīgs no cilvēka (...).” Savukārt pedagogi, kuri māca valodu un literatūru 4. – 6. klases posmā, atzīst: “Meitenes lasa vairāk (...), meitenēm lasītprasme ir attīstītāka (...), zēni saka, ka lasīšana ir meiteņu lieta (...), zēniem ir spēlītes (...), ja nu vienīgi mamma liek lasīt.” Pedagogi ir novērojuši, ka tad, ja skolēniem dod brīvu iespēju izvēlēties, ko lasīt, zēni biežāk nekā meitenes izvēlas lasīt ilustrētās enciklopēdijas, instrukcijas, aprakstus par tehniku, tehnoloģijām, savukārt meitenēm jau agrīni novērojama tendence: “tās princeses un viss,” kā arī meitenes vēlākā sākumskolas periodā biežāk nekā zēni izvēlas lasīt nopietnāku daiļliteratūru. Gan intervētie pedagogi, gan arī pētnieki pasaulē iesaka diferencēt literatūru, lai dotu iespēju dažādajām, iespējams, ar dzimumu saistītajām interesēm, atrast atbilstošo lasāmvielu.

Intervētie pedagogi kā būtiskāko esošo mācību materiālu trūkumu sauc nediferencēto literatūru un nepietiekamus piemērus, ne tikai dažādiem dzimumiem, bet arī atšķirīgām grūtības pakāpēm un tematiski: “(...) nav tā literatūras saraksta. Ja kāds to izdarītu, es viņam medāli varētu pasniegt!” Šo kā būtisku trūkumu zēnu tekstpratības attīstībai min arī pētījumi (Reilly et al., 2019), uzsverot, ka visiem skolēniem, īpaši sākumskolas periodā, būtu nepieciešams saņemt vairāk dažādu rakstīšanas un lasīšanas uzdevumu, kā arī precīzāku, skaidrāk formulētu atgriezenisko saiti. No šādi pilnveidota mācību procesa, iespējams, būtiskākie ieguvēji būtu tieši zēni, lai gan tas būtu vērtīgi arī daudzām meitenēm.

2.1.10. Klases vides iekārtojums

Intervētie pedagogi atzina, ka 1. – 6. klases posmā, līdzīgi kā pirmsskolā, klases vide var veicināt tekstpratību. Viena no šādām metodēm, ir “runājošās sienas” (<https://www.metodiskiedargumi.lv/raksts.php?id=96>). Ja pirmsskolā tās vairāk “runā” par pirmsskolēnu ikdienas ritmu un paveiktajiem darbiem, tad sākumskolas posmā pedagogi tās izmanto, lai papildinātu klases vidi ar lasāmmateriāliem – īsiem tematiskiem tekstiem, kur uzmanības piesaistīšanai pievienoti arī saistoši attēli. Šajā sienā var būt ietverti domāšanu rosinoši jautājumi vai asprātības uzdevumi, kurus

pedagogs regulāri maina. Tāpat uz sienas var būt arī kādi spilgti citāti no kādas nesen lasītas grāmatas, anekdotes, kāds interesants atgadījums no skolēna vai skolotāja ikdienas. Galvenais uzdevums šai sienai ir būt aktuālai – tādai, kura aicina skolēnu pievērst tai savu uzmanību. Sienas saturam regulāri ir jāmainās, tam jābūt dažādam ne tikai informatīvi, bet arī informācijas atspoguļošanas ziņā. Uz sienas var izvietot gan tabulas, gan grafikus, gan tekstus, kas drukāti dažādos šriftos vai rakstīti ar roku. 4. – 6. klases posmā par saturu var būt atbildīgi paši skolēni. Vairāki pedagogi uzsvēra, ka uz šīs sienas viņu vecāko sākumskolas klašu skolēni veido sarakstu ar grāmatām, kuras iesaka izlasīt citiem.

1. – 3. klašu pedagogi bez runājošās sienas izmanto arī dažādus citus uzskates materiālus, kuri mudina skolēnus lasīšanas sacensībai. Citi pedagogi viedo vilcieniņus, kur katrs vagonis ir izlasītā grāmata, citi – konfekšu traukus, kur katra konfekte raksturo izlasītu grāmatu. Skolēni, kuriem ir svarīga sacensība, šajā lasīšanas “maratonā” iesaistās labprāt, savukārt tiem, kuriem nav, pedagogi izdomā citus radošus veidus, kā ļaut klases vidē izpaust lasītprieku.

Lielākoties intervētie pedagogi norādīja, ka klases telpā ir pieejams grāmatu stūrītis vai grāmatu plaukts, no kura skolēni var ņemt lasīt grāmatas, ja nepieciešams, arī uz mājām. Dažās skolās šo klases grāmatu stūrīti veido sadarbībā ar bibliotēkām, bet citās to veido skolotājs no saviem personīgajiem resursiem vai arī, izmantojot vecāku dāvinājumus.

2.1.11. Darbs ar skolēniem attālinātā un digitālā režīmā, digitālā lasītprasme

Gadījumos, kad skolēns nav skolā, ar patstāvīgo lasīšanu saistītie uzdevumi viņam netiek atcelti. Intervētie pedagogi uzsvēra, ka attālinātā mācību režīma laikā iedibinātās darba metodes daļēji tiek izmantotas arī šobrīd. Tā, piemēram, 1. – 3. klases posmā bieži izmantota prakse ir skolēna ierunāts stāstījums par izlasīto grāmatu audio formātā gadījumos, kad skolēns kādu iemeslu dēļ to nevar pastāstīt klātienē. Savukārt 4. – 6. klases posmā pedagogi, kuri attālināto mācību laikā iedibināja aktivitāti strādāt koplietošanas dokumentos, to arī turpina. Koplietošanas dokumentos skolēni raksta izlasīto grāmatu apkopojumus kā arī piemin svarīgākos autora biogrāfijas notikumus. Pedagogu ieskatā šāds koplietošanas dokuments palīdz ne tikai skolēniem, kuri regulāri lasa, bet arī tiem, kuriem nav, ko šajā dokumentā ierakstīt. Tā kā tas ir pieejams visiem, un visiem ir uzdevums tajā ieskatīties, ikvienam ir iespēja no šī dokumenta satura iedvesmoties.

Visā sākumskolas posmā pedagogi izmanto dažādus uzdevumus, kurus skolēni var pildīt digitālajā vidē, piemēram, 1. – 3. klases skolēni uzdevumus tikai pilda, savukārt 4. – 6. klases posmā pedagogi piedāvā skolēniem izmantot digitālus rīkus tekstveidei, piemēram, prezentāciju sagatavošanai *Prezi.com* vidē vai arī savu grāmatu veidošanai *BookCreateor.com* vidē, tāpat tiek izmantotas tādas vietnes kā *Kahoot.it*, *Learningapps.org*, *Quiziz.com*, *Canva.com* u.c. Pedagogi, kuri strādā arī 7. – 9. klases posmā, atzīst, ka mudina skolēnus komentēt dažādus resursus internetā, piemēram, skatītos *Youtube.com* video, citi pat uzsver, ka šie komentāri tiek vērtēti ar punktiem. Visi intervētie pedagogi izmanto dažādas tiešsaistes vārdnīcas no kurām populārākā ir

Tezaurus (<https://tezaurus.lv>), kā arī informācijas meklētājus, piemēram, *Google Lens*, tulkotājus *Google Translate*, un citus. Pedagogi atzīst, ka digitālo lasītprasmi kā atsevišķu prasmi sākumskolas posmā netrenē, citi uzsver, ka “patiesībā tā ir tā pati lasīšana”. Pamata uzsvars tiek likts uz prasmēm orientēties digitālajā vidē pieejamajā informācijā, kā arī sagatavot informāciju pasniegšanai, izmantojot digitālo vidi un digitālajā vidē.

Domājot par izmantotajām mācību metodēm *COVID-19* izraisītajā attālināto mācību režīmā, pedagogi uzsver, ka “slodze netika samazināta”. Visi pedagogi min, ka skolēni, kuri iesaistījās mācību procesā, spēja demonstrēt izaugsmi.

2.1.12. Iekļaujošā izglītība un pāreja uz Vienotu skolu

Visi intervētie pedagogi atzina, ka skolēniem, kuriem ir uzvedības vai mācību grūtības, ir nepieciešams īpašs, individualizēts atbalsts, kuru nav iespējams nodrošināt klasē, ja tajā ir ap 30 skolēniem un tikai viens pedagogs. Lai nodrošinātu lasītprasmes izaugsmi, šiem skolēniem tiek organizētas ne tikai nodarbības pie logopēda vai speciālā pedagoga, bet arī klases audzinātājs rūpīgi seko līdzi skolēna lasīšanas regularitātei. Skolēniem, kuriem ir lasīšanas grūtības, tiek iedibinātas mājās lasīšanas tradīcijas, ja izveidojusies laba sadarbība ar ģimeni, bet, ja sadarbība neveidojas, tad: “Viņi [skolēni] pie manis sēž katru dienu – izlasi savas 10 minūtes (...) un tad stāsti, ko tu esi izlasījis (...).” Pedagogi atzīst, ka tādas programmas kā, piemēram, *Pumpurs*, ir neaizvietošanas skolēnu, kuriem ir mācību grūtības, iekļaušanai klasē. Tomēr ir pedagogi, kuri arī atzīst, ka skolēni, kuriem ir lasīšanas grūtības: “(...) nav lasītāji. Ļoti labi, ja viņi klausās (...), viņi ir kopā ar mums, un, ja viņiem ir interesanti, kad mēs runājam, kad mēs dalāmies [ar izlasīto grāmatu saturu], tas ir arī ļoti labi.” Intervētie pedagogi izsaka minējumu, ka iekļaujot šādus skolēnus bez papildus viņiem piemērota individualizēta atbalsta zaudētāji var būt visi – gan šie skolēni, gan arī pārējie skolēni klasē, jo stundai atvēlēto laiku ne vienmēr iespējams sadalīt proporcionāli iekļauto skolēnu vajadzībām – gan talantīgo, gan arī skolēnu ar mācīšanās grūtībām.

Mazākumtautību skolu pedagogi atzīst, ka pāreja uz Vienotu skolu ir: “Ļoti liels izaicinājums, es domāju, ka ne mazāks kā pandēmijas laiks,” papildinot, ka šīs pārejas rezultātā “ar to vienu stundu nedēļā [krievu valodai] ir par maz”. Pedagogi uzsver, ka mazākumtautību izglītības programmās galvenais uzsvars valodas apguvē bija likts uz valodas funkcionālo pielietojumu: “Mēs piedāvājam valodu, lai izteiktu sevi” – gan rakstiski, gan mutiski; un izsaka bažas, ka, pārejot uz latviešu mācību valodu, šis uzsvars var tikt pazaudēts, primāri tāpēc, ka latviešu valodas stundas pārsvarā gadījumu vada pedagogs, kas nav klases audzinātājs. Tāpēc šo skolu pedagogu ieskatā, pārejot uz Vienoto skolu, valodas jomā vajadzētu saglabāt uzsvaru uz tekstveidi un tekstizpratni, “jo pasaule – tas ir teksts”. Pedagogi atzinīgi vērtē Latviešu valodas aģentūras piedāvātos materiālus tekstpratībai visos mācību priekšmetos, tas ir nozīmīgs metodisks atbalsts, bez kura pedagogiem būtu daudz grūtāk realizēt pāreju uz mācībām valsts valodā.

2.1.13. Mācību materiāli, vasaras lasīšana

Pedagogi atzīst, ka mācību grāmatas ikdienas darbā izmanto maz vai nemaz, pamatā nepietiekamas metodikas un nepietiekamas vingrinājumu “dažādības – atkārtotības” attiecības dēļ. No grāmatām tiek izmantoti tikai atsevišķi fragmenti vai pat tikai uzdevumi, pamatā tādi, kuri skolēniem rosina domāšanu un spēju reflektēt, jo arī SOLO taksonomijas augstākajā līmenī iekļauta skolēna prasme reflektēt. Viens pedagogs kā šādas grāmatas piemēru min: “Es, starp citu, izmantoju I. Milašas grāmatas, tur nekad nevar saprast, kas tajā uzdevumā būs. Ir pagars teksts, pirmkārt, tur ir tekstpratība, tur ir informācija, un citreiz, kad tev nav jautājuma, tev pašam ir jāizsecina no teksta, ko tu tur vari aprēķināt, un tie uzdevumi ir ļoti dažādi.”

Pārsvārā mācību stundām tiek piemeklēti tādi teksti, kuri atbilst konkrētās mācību stundas mērķim, piemēram, ja uzdevums ir atrast atslēgvārdus, tad sāk ar tekstu, kurā ir nepieciešams raksturot kādu skolēnam labi pazīstamu vidi, piemēram, drēbju skapi, savukārt, ja uzdevums ir noteikt kontekstu, tad tiek izvēlēts tāds teksts, kurā ir iespējami daudz neskaidru un jaunu vārdu, lai mudinātu skolēnu “nepiesieties” atsevišķiem vārdiem, bet domāt par kontekstu. Domāšanu “ārpus rāmja” (jeb domāšanu, kas prasa prasmi strādāt jaunās, nestandarta situācijās, kuras neatbilst iepriekš trenētam šablonam) var mudināt arī, uzdodot skolēniem raksturot, piemēram, emociju *prieks*, izmantojot vienas vārdšķiras citus vārdus. Būs skolēni, kuri šo emociju raksturo ar darbības vārdiem, citi – ar lietvārdiem vai īpašības vārdiem.

Kopumā pedagogi atzīst, ka jaunais mācību saturs nav mainījis viņu darba metodes, tās vēl joprojām var raksturot ar vārdiem: “Mana metode ir pārsteigšanas metode”. Galvenais uzdevums ir veicināt skolēnu domāšanas procesus, iemācīt nebaidīties kļūdīties, un šeit ne vienmēr ir svarīgi, ka tas notiek tikai frontāli, tikai grupu darbā vai tikai individuāli. Ja pedagogs spēj nodrošināt dažādību, tad skolēniem ne tikai tiek trenēta elastība, bet arī skolotāji paši “neieiet” rutīnā, arī viņiem pašiem ir interesanti strādāt. Dažādība gan nenozīmē neregularitāti vai haosu.

Vienots ir skolotāju uzskats par lasīšanas nepieciešamību brīvlaikos, bet dažādas pieejas. Ir skolotāji, kuri apgalvo: “Es vasarā lieku obligāti katru gadu izlasīt vismaz vienu grāmatu,” citi uzdod regulāri pierakstīt, piemēram, apēsto saldējumu nosaukumus un cenas, savukārt citi uzsver, ka “pirmajā klasītē nepieciešams lasīt vismaz 5 minūtes dienā, bet to darīt katru dienu”. Visi intervētie pedagogi atzina, ka pēc skolēnu brīvlaikiem ir būtisks kritums lasīšanas tehnikā un tekstpratībā tiem skolēniem, kuri brīvlaikā nav lasījuši nemaz. Lai arī praktiski visās skolās skolēniem visās klašu grupās ir pieejami obligātās literatūras saraksti, kurus veidojuši pedagogi, bibliotekāri vai paši skolēni, ne visas skolas praktizē obligātu lasīšanu vasarā. Pedagogi atzīst, ka ilgstoši projekti 1. – 4. klases skolēniem noteikti nav piemērotākā mācību metode: “(...) ko sākumskolā bērnam, kurš dzīvo tikai tagadnē, nozīmē ilgstošs projekts?”, tāpēc tāds ilgstošs projekts, kā lasīšana brīvlaikā, nevar notikt bez ģimenes iesaistes, skolēnam un vecākiem skaidri definētas sistēmas gan lasīšanas darbībā, gan arī atskaitīšanās kārtībā.

2.2. Sadarbība ar citām iesaistītajām pusēm

2.2.1. Starppriekšmetu saikne, sadarbība skolas ietvaros

Pati svarīgākā sadarbība lasītprasmes izaugsmes nodrošināšanai skolā ir starp pedagogiem, veidojot ne tikai starppriekšmetu saikni vienas klases ietvaros, bet arī saikni starp abiem sākumskolas posmiem – 1. – 3. klases un 4. – 6. klases posmu. Lasītprasme ir pamata iemaņa, kas nepieciešama izdzīvošanai modernajā sabiedrībā (Carreras et al., 2018). Lasītprasmi, tāpat, kā citas prasmes, iespējams pilnveidot visa mūža garumā, tāpēc pašsaprotami, ka lasītprasme ir nepieciešama visos akadēmiskajos mācību priekšmetos. “Pasaciņa nav vienīgais teksta veids”, lasītprasme nesākas un nebeidzas tikai literatūras mācību stundā. Pedagogi, kuri strādā 1. – 3. klašu posmā, atzīst viņiem dotās priekšrocības pār skolotājiem, kuri skolēnus satiek tikai atsevišķā priekšmetā. Tādējādi lasītprasmi ir iespējams pilnveidot katrā mācību priekšmetā kopveselumā ar valodas stundā apgūto, pat mūzikā, sportā un vizuālajā mākslā: “Mūzikā ir ļoti labi (...) varu dzejolim ritmu iedot, (...) daudz strādāju ar ritmu.” Darbs ar ritmu uzlabo skolēna valodas ritma izjūtu, parāda pieturzīmju lietojuma nozīmīgumu.

Mākslā skolēniem tiek dotas iespējas izpaust gan literāra darba noskaņu, gan, protams, zīmēt galvenos varoņus vai galveno sižetu: “Es piedāvāju - ņemam komiksu, un viņi zīmēja komiksus.” Līdzīgi arī akadēmiskajos mācību priekšmetos – matemātikā, dabaszinībās, pedagogs valodas stundā apgūto var tiešā veidā pielietot arī teksta uzdevumu sastādīšanā vai risināšanā, kā arī dabas parādību raksturošanā pēc dotās shēmas un otrādi. Dabaszinībās skolēni var analizēt literārajā darbā aprakstītās ģeogrāfiskās vietas – upes, kalnus, pilsētas, kartes, zīmēt maršrutus, orientēties apkārtnē pēc dotā apraksta. Matemātika ir īpaši piemērota tekstpratības pilnveidei, jo teksta uzdevumos aprakstītās situācijas ir it kā tekstuālas, tomēr, izprotot uzdevuma jēgu, skolēns ierauga matemātiskās sakarības. Daži pedagogi praktizē matemātikas uzdevumu sastādīšanu un risināšanu no grāmatu lasīšanas mājās pieredzes, piemēram, zīmēt diagrammu, cik skolēnu labprātāk lasa guļus, cik skolēniem patīk lasīt priekšā savam mājdzīvniekam utt. Arī tādi priekšmeti kā teātra māksla ir piemēroti tekstpratības veicināšanai, kāds pedagogs dalījās ar piemēru par tādu video izmantošanu, kuriem nav skaņas un teksta. Skolēnu uzdevums ir to radīt – gan skaņu, gan tekstu, gan rakstiski, gan mutiski, izspēlējot nelielos skečos.

Pieaugot skolēni aizvien biežāk izrāda vēlmi grāmatas lasīt angļiski. Lai arī lasīšanas tehnika – ātrums un pareizība, ir prasmes, kuras jāattīsta katrā valodā atsevišķi, tekstpratību ir iespējams veicināt, lasot jebkurā valodā, kuru skolēns pietiekami labi saprot, tāpēc, sākot no 5. klases, valodu skolotāji var veidot kopīgus sadarbības projektus tekstpratības veicināšanai.

4. – 6. klases posmā pedagogi atzīst, ka būtiskākais trūkums ir nepietiekams literatūras stundu skaits, turklāt, ja valodu un literatūru māca atšķirīgi skolotāji, lasītprasmes attīstībai un lasītprīeka veicināšanai skolā atvēlēts kritiski maz laika – tikai divas literatūras stundas 4. – 6. klases posmā. Kas nozīmē, ka šajā izglītības posmā tekstpratības veicināšana ir galvenokārt uz citu mācību priekšmetu skolotāju pleciem, skolas aktivitātēm vai konkursiem un aktivitātēm ģimenē. Literatūrā atliek laiks,

iespējams, tikai lasītprieka pilnveidei. Ja skolā nav cieša sadarbība starp pedagogiem, kā arī nav pietiekami liels uzsvars uz tekstpratības pilnveidi, skolēnu lasītprasme šajā izglītības posmā stagnē.

Tekstpratības veicināšanā būtiska loma ir arī skolas kopējam ieguldījumam, trijstūrim, kuru veido ikviens, ne tikai dzimtās valodas, skolotājs, bibliotēka un skolas vadība. Ja visām iesaistītajām pusēm ir vienota izpratne par tekstpratības nozīmi, ja laba lasītprasme ir skolas prioritāte, tad rezultāti neizpaliks. Vairāki pedagogi norādīja uz regulārām lasīšanas stundām, kuras iespējamas, pateicoties skolas vadības un bibliotekāru atbalstam. Dažās skolās šādas lasīšanas stundas tika organizētas reizi nedēļā 30min garumā, citās – vairākas reizes gadā vienas mācību stundas garumā. Daži pedagogi minēja, ka skola organizē sākumskolas jaunāko klašu skolēniem nedēļu garas dienas nometnes uzreiz pēc mācību gada beigām. Šo nometņu galvenais uzdevums ir veicināt sākumskolēna tekstpratību. Ikvienā šajā pētījumā ietvertajā skolā bija kādas plānotas aktivitātes, kas saistītas ar katra skolēna lasīšanas pilnveidi, uzsverot lasīšanas kā darbības neatsveramo lomu kopējā izglītības procesā.

2.2.2. Sadarbība ar ģimeni

“Ja vecāki lasa, tad bērni arī bieži aizrautīgi lasa” – ar šādiem un līdzīgiem apgalvojumiem gandrīz visi pedagogi iesāk atbildi uz jautājumu par ģimenes lomu skolēna lasītprasmes rezultātos. Kopumā skolas sadarbībai ar ģimeni ir liela nozīme sākumskolēna ikdienā. Lai arī neviens no intervētajiem skolotājiem neapgalvoja, ka lūgtu vecāku intensīvu un regulāru iesaisti mācību procesa nodrošināšanai, tomēr visi atzina, ka tad, ja skolēnam mājās nav atbalsta, skolēns netiek pamudināts iesaistīties mājasdarbu, tai skaitā ikdienas grāmatas lasīšanas aktivitātēs, tad skolēna progress mācībās kopumā un arī lasītprasmē ir lēnāks nekā skolēniem, kuri pilda mājasdarbus un veic regulāras ikdienas lasīšanas aktivitātes mājās: “Sākumskolas posmā bez treniņa mājās izaugsmes tempi ir nelieli.”

Pedagogi atzīst, ka skolēni, kuri tiek iesaistīti ar lasīšanu saistītās aktivitātēs ģimenē, piemēram, lasītā parrunāšanā, lasīšanā priekšā brāļiem, māsām, mājdzīvniekiem, vecvecākiem utt., vai pat: “(...) vecāki lasa trīs teikumus un vienu teikumu bērns, pēc kāda laiciņa vecāki jau lasa divus teikumus un skolēns, bērns, arī divus teikumus (...)” uzrāda augstākus lasītprasmes sasniegumus, biežāk spēj raiti izteikties un prasmīgāk veido tekstus paši: “(...) grāmata, pirmkārt, veido bērnu saikni ar pasauli (...), veidot savu pasauli, kas izteikta tekstā, tas ir [zināšanu] pamats (...), un tas nāk no vecākiem.”

Pedagogi atzina tēvu būtisko lomu skolēnu, un īpaši zēnu, lasītprieka veicināšanā. Kā piemēru var minēt aktivitāti, kur pedagogi aicināja visu skolēnu tēvus audio formātā ierakstīt savas mīļākās bērniības grāmatas interesantāko fragmentu. “Viens tētis lasīja ceļu satiksmes noteikumus,” bija tēvi, kuru lasījums izrādījās tik emocionāls, ka vairākiem skolēniem ieteiktā grāmata arī ir kļuvusi par bērniības mīļāko grāmatu. Vairākas skolas īsteno regulārus kopīgus pasākumus ar vecākiem, kur skolēni viņiem gatavo priekšlasījumus, teātra uzvedumus un citas aktivitātes, kuras ļauj skolēnam demonstrēt savu lasītprasmes un valodas attīstības sniegumu.

Gan lasīšanas tradīcija, gan arī izaugsme lasītprasmē ir cieši saistīta ar skolēna ģimeni, kā tas arī ir uzsvērts vairākos sekundāro datu pētījumos (Dedze u.c., 2020), kas veikti, pamatojoties uz *PIRLS* pētījuma datiem.

2.2.3. Sadarbības projekti

Visi intervētie pedagogi atzinīgi vērtēja ikvienu konkursu, sadarbības projektu vai citu aktivitāti, kura ārpus obligātā mācību satura pievērš skolēnu uzmanību lasīšanai. Kā atpazīstamākās iniciatīvas pedagogi atzīmēja Latvijas Nacionālās bibliotēkas divas iniciatīvas:

- *Bērnu un jauniešu žūrija* izpelnījās vislielāko atzinību no pedagogu un bibliotekāru puses. Dažkārt tajā piedalās pat visa klase kopā ar ģimenēm. Pedagogi atzīst, ka kūrākajiem lasītājiem ir grūtības izlasīt visu piedāvāto grāmatu klāstu, tāpēc biežāk ar šo uzdevumu tiek galā meitenes nekā zēni. Pateicoties šai iniciatīvai, skolu bibliotēkās nonāk vairāk jaunu grāmatu, skolēniem tiek organizēta arī iespēja apmeklēt Latvijas Nacionālo bibliotēku (LNB) Rīgā.
- Pozitīvi tiek vērtēta arī *Nacionālās skaļās lasīšanas sacensības*, kurās skaļi lasa ikviens 5. klases skolēns. Jāatzīmē, ka šajā konkursā labprātāk nekā *Bērnu un jauniešu žūrijā* iesaistās arī zēni. Skolotāji ar nožēlu atzīst, ka konkurss paredzēts tikai 5. klašu skolēniem, un labprāt to paplašina pēc brīvprātības principa skolas ietvaros arī citās vecuma grupās.

Pedagogi arī atzina, ka tiek veidota veiksmīga sadarbība ar skolas un pilsētas bibliotēkām un muzejiem. Sadarbībā ar bibliotēkām tiek organizēta grāmatu apmaiņa, kur skolēni var atstāt savas izlasītās grāmatas un samainīt tās pret vēl neizlasītām. Tāpēc, ka skolēni labprāt dzird stāstus par to, kāds bija viņu grāmatu autors bērnībā, kā arī, kā kopumā cilvēki dzīvoja laikā, kurā rakstīja izvēlētais autors, pedagogi organizē arī tikšanos ar autoriem vai došanos uz autoru muzejiem. Muzeja apmeklējums vai tikšanās ar autoru skolēnos var rosināt papildus interesi lasīt ne tikai vairāk darbu, bet arī izpētīt autora biogrāfiju. Atsevišķi pedagogi min veiksmīgu sadarbību ar L. Pastori⁸.

Papildus LNB iniciatīvām un sadarbībai ar muzejiem un bibliotēkām, pedagogi minēja arī tādus projektus kā *VIMALA*⁹, kurā ietveri vērtīgi darba materiāli, *LSM* raidījumu *Literatūra*¹⁰, kā arī tādus sadarbības projektus kā *Baltu valodas un dzimtās valodas dienas* atzīmēšanu nedēļas garumā, īstenojot tajā ar lasīšanu saistītas aktivitātes – gan tekstveidi, gan tekstpratības pilnveidi. Atsevišķi pedagogi minēja, ka iesaista skolēnus starptautiskā grāmatzīmju apmaiņas projektā¹¹, kur skolēni zīmē grāmatzīmi par izlasīto grāmatu un pēc tam to ar *Latvijas Pasta* starpniecību sūta sadraudzības skolai. Tāpat tika pieminēts arī *Muminu lasīšanas klubīšs*¹².

Kā vienu no interesantākajiem piemēriem var minēt pedagogu iniciatīvu pieslēgties kādas sadraudzības klases literatūras stundai. Šādās kopīgajās attālinātajās

⁸ <http://www.luizepastore.com/gramatas/maksas-detektivi/>

⁹ <https://atbalstsizcilibai.lv/lasit/lasit-metodika/>

¹⁰ <https://ltv.lsm.lv/raidijumi/literature>

¹¹ <https://iasl-online.org/Bookmark-Exchange-Project>

¹² <https://www.moomin.com/en/explore/>

stundās skolēniem ir iespēja pastāstīt ne tikai saviem klasesbiedriem, bet skolēniem no jebkuras citas Latvijas skolas par saviem grāmatu piedzīvojumiem – gan par izlasītajām grāmatām, gan apmeklētajiem pasākumiem, konkursiem, utt. Šāda sadraudzība palīdz skolēniem atrast grāmatu draugus ne tikai savā klasē, bet arī citur Latvijā, veidojot mazu grāmatu lasītāju klubiņu.

Lai aktualizētu savas zināšanas jaunākajā bērnu literatūrā, pedagogi uzteica Ventspils bibliotēkas aktivitātes, kur savulaik ceturtdienu rītos tika lasīta jaunākā bērnu literatūra. Bija pedagogi, kuri pat izmantoja iespēju, lai reizi pa reizei pieslēgtos šiem lasījumiem literatūras stundās, tādējādi dodot iespēju arī skolēniem dzirdēt grāmatu lasījumus un izvēlēties sev nākamo grāmatu. Pedagogi uzsver, ka šādas aktivitātes būtu vajadzīgas vairāk, jo, strādājot sākumskolā, kur ikdienā vienam pedagogam ir jāorganizē vairākas dažādas mācību stundas, neatliek pietiekami daudz laika, lai kvalitatīvi aktualizētu personīgo zināšanu bāzi par visiem piedāvātajiem literatūras jaunumiem katrā mācību priekšmetā.

3. SKOLU BIBLIOTĒKU LOMA LASĪTPRASMES VEICINĀŠANĀ, SADARBĪBA AR SKOLĒNIEM

3.1. Bibliotēkas krājums, lasītava

Intervijās bibliotekāri tika aicināti pastāstīt par bibliotēkas lomu skolas ikdienā un sadarbību ar apkārtējo vidi. Visi intervētie bibliotekāri uzsvēra, ka viņu skolā bibliotēkai ir nozīmīga loma kopējā mācību procesa nodrošināšanā, tā vienmēr ir atvērta, kādas skolas pārstāve pat uzsvēra, ka: "(...) bibliotēka atrodas pašā skolas centrā (...), šī ir centrālā vieta". Bibliotēkas skolās ir pieejamas ikvienam – gan skolēniem, gan arī pedagogiem. Bibliotekāri trāpīgi raksturo savu darbu, sakot: "Mēs jau nestrādājam priekš sevis, bet gan priekš bērniem, priekš skolotājiem. Tas ir mūsu darbs." Pētījumam izvēlētajās skolās bija pieejamas gan grāmatu krājuma telpas ar mācību grāmatām un daiļliteratūru, gan arī lasītava ar periodiku, enciklopēdijām un daiļliteratūru. Skolu bibliotekāri uzsvēra, ka lasītava ir iekārtota ērti, piemēram, tajā ir novietoti sēžammaisi. Grāmatas lasītavā tiek izvietotas plauktos ar priekšējo vāku redzamā veidā, mazākajiem skolēniem – zemāk, lielākajiem – augstāk. Lasītava ir vieta, kur skolēni atnāk pavadīt starpbrīžus vai izmācīties, vai arī: "ieklīst līdzī savam draugam". Tāpat lasītavā bieži tiek rīkotas arī izstādes – gan skolēnu zīmējumu izstrādes, gan arī jaunāko grāmatu izstādes.

Skolā ar latviešu mācību valodu bibliotēkas grāmatu krājums bija daudzveidīgāks, tajā bija pieejama literatūra gan latviešu, gan svešvalodās – angļu un vācu, savukārt mazākumtautību skolā krājums bija ierobežotāks, grāmatas pieejamas lielākoties mazākumtautību vai latviešu valodā. Trūkstošo grāmatu resursus skolu bibliotēkas papildina, sadarbojoties ar pilsētas bibliotēkām, kur pieejams gan starpbibliotēku abonements, gan arī iespēja grāmatas savstarpēji dāvināt. Mazākumtautību skola iesaistījās *Baltu literatūras nedēļā*, kā rezultātā skolas krājumi tika papildināti ar latviski tulkotajiem lietuviešu autoru darbiem. Sadarbība notiek arī ar tuvumā esošajām latviešu mācību valodas skolām, tieši ar mērķi papildināt bibliotēkas krājumos pieejamo literatūru latviešu valodā.

Lai arī Latvijas skolās kopumā neuzrādās saistība starp klases bibliotēkas esamību vai skolas bibliotēkas regulāru apmeklējumu un augstiem skolēnu sasniegumiem lasītprasmē, tomēr ir saistība starp grāmatu skaitu klases bibliotēkā un šo grāmatu izmantošanas biežumu. Aplūkojot dzimtās valodas skolotāju sniegto informāciju *PIRLS 2021* pētījuma aptaujās, varam secināt, ka 67% augstu sasniegumu klasēs bija pieejama klases bibliotēka. No klasēm, kurās bija pieejama bibliotēka, aptuveni 67% gadījumu tajās bija līdz 50 grāmatu lielas, bet 33% gadījumu – vairāk par 50, bet mazāk par 100 grāmatām. Klasēs, kurās bija bibliotēka līdz 50 grāmatām, skolotāji skolēnus sūtīja uz skolas bibliotēku vismaz divas reizes mēnesī vai biežāk, savukārt klasēs, kurās bija vairāk par 50 grāmatām, skolotāji uz skolas bibliotēku skolēnus sūtīja tikai dažas reizes gadā.

Apkopojot skolas direktoru sniegto informāciju, var secināt, ka visās intervētajās skolās bija skolas bibliotēka. Mazākumtautību skolās bibliotēkas grāmatu krājums pārsniedz 2000 grāmatu, bet skolās ar latviešu mācību valodu to bija līdz 2000. Neskatoties uz ievērojamo bibliotēkas krājumu, tieši mazākumtautību skolu direktori *PIRLS 2021* pētījumā bija norādījuši, ka nepietiekamais grāmatu krājums ietekmē mācību procesu skolā. Pēc intervijām autori secina, ka nepietiekams ir tieši grāmatu krājums latviešu valodā nevis kopumā. Skolās ar latviešu mācību valodu direktori bija norādījuši, ka nepietiekams grāmatu krājums vai nu nedaudz ietekmē mācību procesu vai neietekmē to nemaz.

Kopumā Latvijā 94% *PIRLS 2021* dalībiskolu ir skolas bibliotēka un 60% *PIRLS 2021* dalībklāšu ir klases bibliotēka. Aptuveni 70% gadījumu grāmatu skaits skolas bibliotēkā pārsniedz 2000 un 48% klašu bibliotēku ir līdz 50 grāmatām. Skolēni, kuru klases bibliotēkās ir 50 – 100 grāmatas, uzrāda augstākus sasniegumus (vidēji 560 sasniegumu punkti), nekā skolēni, kuru klases bibliotēkā ir mazāk par 26 grāmatām (vidēji 535 sasniegumu punkti). Skolēni, kuru skolotāji izmanto klases bibliotēku katru dienu vai gandrīz katru dienu, uzrāda ievērojami augstākus sasniegumus lasītprasme (vidēji 549 sasniegumu punkti) nekā skolēni, kuru klasēs esošā bibliotēka tiek izmantota tikai divas reizes nedēļā (vidēji 529 sasniegumu punkti). Aptuveni 60% dzimtās valodas skolotāju norādījuši, ka sūta skolēnus uz skolas bibliotēku vismaz divas reizes mēnesī vai biežāk, kā arī 50% gadījumu tiek izmantota klases bibliotēka ar šādu pašu regularitāti. Aptuveni 10% skolu direktoru ir norādījuši, ka nepietiekami grāmatu resursi skolas bibliotēkā būtiski ietekmē mācību procesu skolā, 38% direktoru uzskata, ka esošie bibliotēkas krājumi mācību procesu ietekmē nedaudz, savukārt 48% direktoru ir norādījuši, ka esošie resursi neietekmē mācību procesu nemaz, pārējo skolu direktori nebija atbildējuši uz šo jautājumu.

3.2. Bibliotekāru ikdienas darbs

3.2.1. Ikdienas darbs bibliotēkā un lasītavā

Intervētie bibliotekāri aktīvi iesaistās darbā ar skolēniem bibliotēkas telpās – ne tikai iepazīstinot pirmklasniekus vai vecāko pirmsskolas grupu audzēkņus ar bibliotēku un tās krājumu, bet arī organizējot bibliotēkas stundas visu vecumu skolēniem. Bibliotēkas stundās bibliotekāri vai vecāko klašu skolēni lasa priekšā jaunāko klašu skolēniem kādu grāmatu, rāda prezentāciju par kādu autoru vai pārrunā kādu aktualitāti, kas saistīta ar literatūru. Tāpat kopīgi iesaistās dažādās iniciatīvās, piemēram, organizē skaļās lasīšanas (tikai 5. klasēm) vai ātrlasīšanas (jebkuram interesentam) konkursus, sastāda un risina krustvārdu mīklas, zīmē, veido grāmatzīmes, raksta lasīšanas dienasgrāmatas un citādi radoši piesaista skolēnu uzmanību grāmatu saturam, un raisa viņos interesi turpināt lasīt. Visi bibliotekāri atzina, ka katrs skolēns, kurš ienāk bibliotēkā, saņem individuālu uzmanību.

Mazākumtautību skolās bibliotekāri papildus veido arī grāmatu saīsinājumus skolēniem, kuriem ir grūtības saprast latviešu valodu. Tajos ir būtiskākie fakti vai īss sižeta pārskats vieglā valodā.

Vairākās skolās bibliotekāri organizē grāmatas tematiski, piemēram, veidojot “grāmatu kastes” – tajās tiek apkopotas lasītākās vai visaugstāk novērtētākās grāmatas, tematiskās grāmatas vai grāmatas, kuras varētu noderēt brīvlaikā. Visās skolās bibliotekāri neformālās sarunās ar skolēniem uzzina, kura grāmata viņiem patika visvairāk, kura – mazāk. Bibliotekāri vienmēr iedrošina skolēnus, sakot: “Ja tev neies, nepatīk, atnāc un samainīsim, izvēlēšies kaut ko citu,” lai skolēni nebaidītos lasīt, nebaidītos nākt uz bibliotēku. Skolēniem, kuriem ir grūti izvēlēties lasāmvielu, palīdz izstrādātā grāmatu marķēšanas iniciatīva, kas strādā šādi: ja skolēnam izlasītā grāmata patika, tā tiek atzīmēta ar, piemēram, sarkanu marķieri, ja bija grūti to izlasīt, tad ar zilu, utt. Ja kādā grāmatā ir daudz sarkano marķieru, tai noteikti ir jābūt interesantai!

Protams, neizpaliek arī čaklāko lasītāju apbalvošana. Skolās, kur notika intervijas, čaklākie lasītāji iepriekšējā mācību gadā bijuši 4. un 5. klašu skolēni. Lai gan visas bibliotekāres atzīst, ka, kļūstot vecākiem, skolēni apmeklē bibliotēkas aizvien retāk un, ticamākais, ka arī lasa mazāk, tomēr interesi palīdz raisīt un noturēt LNB iniciatīva *Bērnu un jauniešu žūrija*. Pētījuma skolās šī iniciatīva tiek organizēta ciešā sadarbībā ar valodu jomu skolotājiem un klašu audzinātājiem. Tiek mudināti iesaistīties visi klases skolēni. Arī šai iniciatīvai ir apbalvojumi, kas papildus motivē skolēnus iesākt pabeigt līdz galam.

3.2.2. Bibliotekāru darbs klasē

Bibliotekāri sadarbībā ar pedagogiem aktīvi iesaistās lasīšanas veicināšanas aktivitātēs arī ārpus bibliotēkas telpām – mācību klasēs. Piemēram, katra mācību gada sākumā katra klase saņem sev jaunu klases bibliotēku – aptuveni 30 jaunas grāmatas lasīšanai. Skolotāji var savā starpā mainīties ar klašu bibliotēku grāmatām, var arī papildināt klases bibliotēkas saturu.

Saņemot jaunās grāmatas, skolēniem tiek rīkota īpaša mācību stunda, kuras laikā viņi sākumā izvēlas katrs vienu grāmatu un to lasa 10 minūtes, pēc tam pārrunā šīs grāmatas saturu 4 – 5 skolēnu grupā, kurā vienojas par vienu grāmatu, kuru lasīs vēl 10 minūtes visi kopā. Kad grāmata pārlasīta, skolēniem tiek dots laiks izveidot grāmatas reklāmas plakātu un izstāstīt citiem klasesbiedriem, kāpēc tieši šo grāmatu vajadzētu lasīt. Kā apgalvo bibliotekāri: “Šāda reklāma parasti beidzas ar bibliotēkas apmeklējumu, jo bērni grib to izlasīt.”

Bibliotekāru iniciatīva ir bijusi arī iknedēļas lasīšanas pusdienu pauze 20 minūšu garumā katrai klasei savā laikā, un reizi pa reizei pirmā stunda, kuras laikā lasa visa skola. Abas iniciatīvas palīdz ikvienam skolēnam un arī skolotājam pamanīt lasīšanas svarīgo nozīmi izglītības procesā. Šādas iniciatīvas mudina lasīt grāmatu arī tos skolēnus, kuri nekad citreiz to nedara. Kā liecina visu *PIRLS* pētījuma ciklu statistikas dati – skolēni, kuri lasa vismaz 30 minūtes dienā ārpus skolas, uzrāda būtiski augstākus sasniegumus lasītprasmē nekā skolēni, kuri to nedara. No aprakstītajiem piemēriem varam secināt, ka nodrošināt iespēju katram skolēnam lasīt grāmatu skolas telpās 30 minūtes dienā nemaz nav tik neiespējami.

3.3. Bibliotekāra sadarbība

3.3.1. Sadarbība ar ģimeni

Lasītprīeka uzturēšanā skolēnu brīvlaikos arī neiztikt bez bibliotekāru atbalsta. Sadarbībā ar valodas jomas skolotājiem tiek sastādīti gan vasaras brīvlaika ieteicamo grāmatu saraksti, gan arī izvēlēta Ziemassvētku brīvlaika grāmata un sastādīti uzdevumi šo grāmatu lasītājiem, kā arī tiek organizēta iespēja vecākiem uzrakstīt atsauksmi par bērna lasīšanas paradumiem brīvlaikā. Šādā veidā lasīšanā tiek iesaistītas arī ģimenes. Kāds skolēns bija atstāstījis, ka: "(...) es jau mammai dīcu, man ir viens grāmatplaukts pilns, man vajag vēl vienu". Vienā no skolām reizi gadā tiek rīkoti *Ābeces svētki*, kuros piedalās visi skolas skolēni, viņu ģimenes un skolas vadība – "tie ir svētki, ne tikai grāmatai, bet ikvienam klātesošajam". Visas skolas atzīst, ka bibliotēkas krājums ir pieejams arī skolēnu vecākiem un skolēnu pirmsskolas vecuma brāļiem un māsām, izmantojot skolēna abonementu.

3.3.2. Sadarbība ar pedagogiem

Jāatzīst, ka bez skolotāju un skolas vadības atbalsta bibliotekāriem nebūtu tik dažādas iespējas sadarboties ar skolēniem. Apzinoties skolotāju ierobežotos brīvā laika resursus, bibliotekāri īpaši strādā arī ar viņiem – sagatavojot prezentācijas vai darba lapas par kādu atsevišķu autoru vai tēmu, veidojot jaunākās literatūras apskatus vai tematisko grāmatu kasti, piemēram, ar jaunāko literatūru klasvadībā, neizmirstot, ka pedagogs arī ir tikai cilvēks, kurš varētu gribēt "vakarā vienkārši izlasīt kriminālromānu vai kādu dāmu romānu".

Lai arī visi intervētie bibliotekāri atzina, ka pēc pandēmijas periodā skolēni lasa mazāk, turklāt, kopš mazākumtautību skolas pāriet uz mācībām latviešu valodā, šo skolu skolēniem ir palielinājusies mācību slodze un samazinājies brīvais laiks lasīšanai, tomēr interese par grāmatām nebūt nav zudusi: "(...) mēs taču nākam uz darbu jau astoņos, un mums jau rinda stāv!"

4. LASĪTPRASMES NOZĪME SKOLĀ UN ADMINISTRĀCIJAS LOMA TĀS VEICINĀŠANĀ

4.1. Lasīšanas darbība kā visas skolas prioritāte

Sarunās ar skolu vadības komandas pārstāvjiem visās intervijās skaidri iezīmējās kurss – tekstpratība ir skolas prioritāte: “Katrs skolotājs ir tekstpratības skolotājs, ne tikai valodnieki, bet arī dažādu priekšmetu skolotāji ir tekstpratības skolotāji.” Šāda nostādne izpaužas ne tikai katra skolotāja ikdienas darbā, bet arī skaidri tiek pausta vecākiem: “Jau 1. klasē mūsu sākumskolas skolotāji atgādināja vecākiem par to, cik svarīgi attīstīt tieši lasītprasmi, un vecākiem tiek doti konkrēti vingrinājumi.” Skolu vadītāji uzsvēra, ka “sākumskolās lasīšana ir ļoti svarīga”, “ļoti liels akcents, uzsvars mums ir, protams, uz sākumskolu, jo, kā mēs sāksim, tā mēs arī turpināsim”, “mēs neatkāpjamiem no tās lietas [tekstpratības veicināšanas], jo tas ir tas sāpīgākais jautājums.”

Ja tekstpratība ir skolas prioritāte, tad neizpaliek arī iniciatīvas, kurās iesaistīta visa vai gandrīz visa skola – gan pedagogi, gan skolēni, gan vecāki. Kā biežākās iniciatīvas pedagogiem tika pieminēta skolas organizēta tālākizglītība, kuras uzdevums ir mācīt jomu pedagogiem tās tekstpratības un kritiskās domāšanas metodes, kuras visefektīvāk piemērotas tieši viņu mācību stundās, lai ikviena mācību stunda varētu būt tekstpratības stunda. Tāpat tika minēta arī skolas apkopota labāko prakšu grāmata, ar kuru tiek iepazīstināti jaunie pedagogi. Atšķirīga ir šādu mācību regularitāte, ir skolas, kurās tās tiek organizētas vienu vai divas reizes mācību gadā, bet ir arī skolas, kuras konkrētās jomas mācības pedagogiem to praktizē regulāri – vienas darba dienas pēcpusdienu vienu reizi mēnesī.

Iniciatīvas, kas orientētas uz skolēniem, ietvēra jau iepriekš pieminētās aktivitātes klasē, kur skolotāju pamudināti, skolēni veido grāmatu “reklāmas”, stāstus vai uzvedumus. Skolas vadības ieskatā, skolēnu iespēja uzstāties skolas pasākumos, ir gana motivējoša, tāpēc bieži tiek minēts, ka labākās grāmatu “reklāmas”, labākie dzejoļu deklamētāji vai klašu sagatavotie uzvedumi tiek demonstrēti gan speciāli tikai šim mērķim organizētos skolas pasākumos, gan arī pasākumos, kuros aicināti vecāki, piemēram, gadskārtu svētkos vai ģimenes dienās. Skolas vadības atbalsts pedagogu iniciatīvām tiek pausts, nodrošinot klātbūtni arī klases skolotāja organizētajos pasākumos.

Skolās ir atšķirīgas iespējas realizēt īpašu atbalstu skolēniem ar mācību grūtībām, piemēram, ir skolas, kurās ir pieejama *Kanis* terapija vai ir tiesības izmantot *Barboletas* metodi, tomēr ikvienas skolas vadības pārstāvis atzina, ka programma *Pumpurs* bijusi neatsverama gan tekstpratības veicināšanai skolēniem ar mācību grūtībām, gan arī riska grupas skolēniem – tiem, kuri mājās nelasa un nelabprāt iesaistās ar lasīšanu saistītās aktivitātēs.

Skolu vadība maksimāli atbalsta tādus iknedēļas pasākumus kā *lasa visa klase*, ikmēneša lasīšanas stunda 1. – 3. klašu skolēniem, kas veltīta mājas lasīšanas refleksijai, kā arī vismaz reizi mācību gadā – *lasa visa skola* vai īpašās pirmklasnieka 100. dienas skolā svinības, kur skolēni var demonstrēt apgūto, pamata uzsvāru liekot tieši uz tekstpratību. Skolās tiek organizēti arī “lasītāju klubiņi”, pagarinātais mācību gads skolēniem, kuriem neveicas ar lasītprasmi, kas tiek pozicionēts kā tekstpratības veicināšanas nometne, dažādi skolas konkursi un aktivitātes, kur balvā bieži tiek dāvinātas grāmatas, tai skaitā arī, beidzot iepriekš minēto nometni – katrs tās dalībnieks balvā saņem grāmatu.

Tiek atbalstīti arī sadarbības partneru organizēti konkursi (piemēram, *Gudrs un vēl gudrāks*, *No stāsta līdz grāmatai*, *Valoda skan*, *Dzejas dienas*, daiļlasīšanas, daiļrunāšanas, skatuves runas, *Grāmatu muguriņu stāstu* konkurss u.c.) vai ekskursijas. Ārpusstundu aktivitātes sākumskolas vecuma bērniem, tostarp teātra pulciņš vai pat fakultatīvas mācību stundas, kuru galvenais uzdevums ir tekstpratības veicināšana. Neizpaliek arī vecāko klašu skolēnu priekšlasījumi jaunākajiem.

Kā vienu no interesantākajām iniciatīvām var pieminēt skolas ikgadēju *Dzejas dienu* aktivitāti – skolēni ierunā savu mīļāko dzejoli audio formātā un augšupielādē to noteiktā interneta vietnē, uz kuru izveido QR kodu. Šie QR kodi tiek izlīmēti pa visu skolu, līdz ar to skolēni, kuriem ir pieejams viedtālrunis, kodus var skenēt un klausīties, kā viņu skolasbiedri ir ierunājuši savu mīļāko dzejoli. Cita skolēnu vērtējumā aizraujoša aktivitāte ir skolas teritorijā organizēt slēpņus, kur skolēni pēc dotā apraksta zina, kur un kas ir jāatrod.

Skolas vadība atbalsta regulāru tādu grāmatu sarakstu publiskošanu, kurus veidojuši paši skolēni. Atsevišķas skolas realizējušas *runājošās sienas* arī skolas gaitenī, telpas, kāpnes un gaitenīšus ne tikai numurējot, bet arī nosaucot, piemēram, *Saules gatves* un citos interesantos vārdos. Arī jau iepriekš pieminētā bibliotekāru iesaiste nevar notikt bez skolas vadības atbalsta, ir skolas, kurās 1. – 3. klases skolēniem tiek “piesaistīts” bibliotekārs. Lai ieinteresētu sākumskolēnus grāmatu lasīšanā, piemēram, bibliotekāre katru nedēļu nāk klasē un “uzsāk lasīt grāmatu un tad skolēni iet uz bibliotēku un ņem tās grāmatas, kuras patīk.” Kādā no skolām šādas lasīšanas stundas vada skolas direktore: “Es 40 minūtes lasīju, bija kapa klusums, pieci gabali aizgāja uz bibliotēku šai grāmatai [Luīze Pastore “Pazudušais pērtiķis”] pakaļ. (...) Vēlāk es prasu “Izlasījāt?” - “Jā!””

Neizpaliek sadarbība ar ģimenēm, vairumā gadījumu ģimenes tiek iesaistītas kopīgu pasākumu apmeklēšanā vai organizēšanā, piemēram, vecāki iesaistās skolēnu veidotajā uzvedumā. Ir arī skolas, kuras veido ciešākus sadarbības projektus ar skolēnu ģimenēm, gan rosinot veidot grāmatu apmaiņu vai dāvinājumu punktus, gan arī aicinot vecākus uz skolu un lūdzot viņiem piedalīties grāmatu lasīšanas aktivitātēs. Visu pētījumā ietvertu skolu pārstāvji atzina, ka vasaras lasīšanai tiek piešķirta būtiska nozīme, kas tiek skaidrota arī vecākiem, tāpēc īpaši sākumskolas periodā, vecāki tiek mudināti sekot līdz skolēna patstāvīgajai lasīšanai: “(...) maijā sagatavots šāds [lasīšanas] darbiņš ar rekomendācijām uz vasaru,” un vecāki zina, ka šī uzdotā uzdevuma rezultātus skolēnam atprasīs septembrī.

Skolu vadības pārstāvji uzsver, ka regulāras lasīšanas tradīcijas iedibināšanā svarīgas ir skolas uzstādītās prasības: “ja neprasa, ja nepieraksta, ja neaizved uz bibliotēku, ja nepasaka: “Lūk, šo grāmatu no šīs vietas līdz tai vietai. Punkts,” tad rezultāta nav; kā arī svarīgi ir, ka “atbildība ir ne tikai uz skolotāju, bet atbildība ir uz vecāku, bērnu un skolotāju”.

Vadības pārstāvji norāda uz regularitātes un sistemātiskuma pārākumu par īpašām metodēm ikdienas tekstpratības veicināšanas darbā: “Nevis ka mēs kaut ko jaunu esam izdomājuši, kādu jaunu metodi. Mēs vienkārši to, ko mēs darām, mēs darām regulāri, pamatīgi no pirmās klasītes sākot”, “darbs [ar tekstpratības pilnveidi] notiek no skolēnu sagatavošanas grupas un dažādu mācību priekšmetu stundās [katrā klasē], tātad gan vertikāli, gan horizontāli”.

4.2. Tekstpratības diagnostika

Līdzīgi kā intervētie pedagogi, arī skolu vadības pārstāvji pauda neizpratni par tekstpratības diagnosticējošo darbu atcelšanu 3. un 6. klasēs, tādā formātā, kā tas bijis praktizēts iepriekš – ar nepieciešamību veidot brīvu stāstījumu par izlasītu grāmatu. Tāpat kā pedagogi, arī skolu vadība atzīst, ka šobrīd esošā vērtēšanas sistēma “ir ļoti tāda saudzējoša (...), un tad nāk ceturtnā klase, kur tev jālasīt. Un tur vairs nav nekādu saudzējošo variantu”. Atsevišķi vadības komandu pārstāvji norādīja, ka ievērojusi skolēnos un viņu vecākos nepareizi uztvertu *STAP* vērtēšanas vēstījumu: “Vecāki tā arī teica – matemātika, valodas, jā, tur ir balles, nopietni mācību priekšmeti, pārējie – varam pat neskatīties un nemācīties,” – tā rezultātā nav retums, ka 4. klasē, saņemot vērtējumu 4, piemēram, sociālajās zinībās, ir liels pārsteigums – kā tas iespējams. Cita starpā, direktoru vietnieki mācību darbā izteica viedokli, ka *STAP* vērtēšanas izmantošana ilgāk par 1. klases posmu apgrūtina skolēna pāreju nākamajā – 4. līdz 6. klases izglītības posmā. Tāpēc visas pētījuma skolas atzina, ka veido pašas savus diagnostikas darbus, protams, ar atšķirīgu regularitāti un dažādām metodēm. Papildus tiem, atsevišķas skolas īpašu uzmanību pievērš pedagoga gatavotajiem uzdevumiem un pārbaudes darbiem: “Ir svarīgi, lai skolotājs prot pamatot jēgpilni katru uzdevumu un to, kā šis uzdevums palīdz sasniegt labākus rezultātus.” Dažas skolas savus diagnostikas darbus veido visā sākumskolas periodā, 1. klasē skolēnu izaugsmi kontrolējot trīs reizes mācību gadā, bet pārējās klasēs – rudenī un pavasarī. Citas skolas diagnostiku veic 3. un 6. klasē, kā arī klasēs, kurās ir vidējs vai zems sekmju līmenis tekstpratībā. Vadības pārstāvji norāda, ka šiem diagnostikas darbiem tiek izvirzīti vērtēšanas kritēriji vismaz trijos zināšanu līmeņos no “izkrāso”, “apvelc”, “pabeidz teikumu”, “nosaki galveno domu” līdz pat kompleksam radošam uzdevumam. Šajos diagnostikas darbos tiek pārbaudīta gan tekstpratība, gan tekstveide. Katra skolēna rezultāti tiek salīdzināti ar šī skolēna iepriekš demonstrētajiem rezultātiem. Ja skolēnam rezultāti nav auguši vai arī pēc skolēnu brīvlaika ir kritušies, notiek individuāls darbs ar ģimeni un atbalsta personālu. Skolas izmanto atšķirīgas metodes izaugsmes novērtēšanā, citas atzīmē iegūto punktu skaitu parastā skalā, citas vērtē atbilstoši Starppozaru izglītības inovāciju centra (SIIC) ieteiktajai metodikai.

Vairākas skolas ir novērojušas, ka tad, ja skolēni nepraktizē lasīšanas tehnikas pilnveidi patstāvīgi, tad viņiem ir grūtības ne tikai rakstīt vai lasīt, bet arī izteikties: “Mīļie, un tad latviski arī viņš nevar [pateikt] vairāk par diviem īsiem teikumiem.” Tāpēc šajās skolās papildus diagnostikas darbiem, kas veicami rakstiski, skolas praktizē arī skolēnu lasīšanas tehnikas kontroli, organizējot skolēnu priekšā lasīšanas aktivitātes. Ir skolas, kurās skolēni lasa individuāli klases pedagogam – dažās skolās skolēni zina, ka tiek kontrolēti, dažās – nezina, ir arī skolas, kurās lasīšanas tehnikas kontrolē aktīvi iesaistās skolas vadība. Ir skolas, kurās katrs skolēns saņem atšķirīgu – sev piemērotu uzdevumu, lai labāk demonstrētu savu izaugsmi tekstpratībā.

4.3. Digitālās tekstpratības veicināšana

“Pētījumi liecina, ka, ieviešot skolās datorizētu mācību procesu, uzlabojas tikai datorprasmes, ne angļu valoda, ne matemātika, nekas cits”, pētījumus citē kādas skolas direktore. Līdzīgi kā pedagogi, arī skolu vadības pārstāvji pauda uzskatu, ka, lai runātu par digitālo lasītprasmi, vispirms ir jābūt iemācītai lasīšanas tehnikai, pamata prasmēm lasīšanā: “Digitālā lasīšana neieliek neko būtiski jaunu (...), ir vajadzīgs ielikt tās lasīšanas iemaņas (...), ar *Chrombook* neesmu dzirdējusi, ka varētu tās lasīšanas iemaņas ielikt (...)” Visās skolās vadības pārstāvji atzina, ka apgūt 1. – 3. klasē datoriku integrēti līdzinās utopijai, tāpēc skolas radušas šai problēmai dažādus risinājumus, citas apgalvo, ka “tāpēc mēs nolēmām, ka 3. klasē būs datorika”, savukārt citas skolas atradušas iespēju datoriku fakultatīvi mācīt jau no 1. klases. Vēl citās skolās ieviests tāds risinājums, ka pēc iepriekš sastādīta grafika 1. – 3. klašu skolēni valodas stundās dodas uz datorklasi mācīties rakstīt ar datora tastatūru un strādāt ar peli, šim mērķim ir piesaistīts skolas IT administrators, kurš asistē skolotāju darbā ar skolēniem datorklasē. “Jo bez šīm prasmēm arī ceturtajā klasē ir grūti uzreiz apgūt datoriku, jo tur jau ir daudz kas jāmāk”, uzsver skolu vadības pārstāvji.

Intervētie norādīja, ka skolās biežāk sastopamā problēma ir nepietiekams bezvadu interneta tīkla pārklājums, kas var kavēt digitālo tehnoloģiju izmantošanu klasēs. Atsevišķās skolās tiek praktizēta skolēnu līdzī paņemto iekārtu, piemēram, viņu viedtālrunu, izmantošana dalībai viktorīnās, digitālu uzdevumu pildīšanai vai atgriezeniskās saites sniegšanai, citās skolās šim mērķim tiek izmantoti skolas planšetdatori. Vadības pārstāvji atzina, ka digitālo tehnoloģiju izmantošana bieži ir atkarīga no pedagoga prasmēm un sagatavotības digitālajai videi. Pedagogi, kuri jūtas pārliecinātāki par digitālu risinājumu izmantošanu, tos izmanto biežāk.

Visās padziļinātā pētījuma skolās bija pieejamas vismaz divas datorklases, skolai bija pieejami *Chrombook* datori un planšetdatori. Visās skolās bija IT administrators, atsevišķās skolās bija arī IT mentors, tehnoloģiju jomas koordinators un direktora vietnieks informātikas jautājumos. Dažās skolās kādus no iepriekš minētajiem amatiem apvienošanas kārtībā pildīja datorikas/programmēšanas skolotājs.

4.4. Pedagogi un atbalsts pedagogiem

Intervētie direktori teju vienbalsīgi apgalvo: “Galvenais sākumskolā ir skolotājs,” “pedagogi – tas ir svarīgi, tas ir pamats”, citi direktori papildina teikto: “Divas lietas, jā – profesionāli pedagogi un arī literatūra un metodes” būs noteicošās katra skolēna izaugsmes veicināšanā, īpaši sākumskolas periodā, kas ir pamats tālākajiem skolas gadiem. Vadības pārstāvji uzsver, ka skolā visiem ir jāstrādā ar vienotu mērķi, saskaņoti: “Ja nav vienota dziesma, [pedagogs] neizvilks.” Tāpēc ir redzams, ka pedagogs nevienā no pētījuma skolām nav “vientuļais kareivis”. Skolu vadības pārstāvji apstiprināja, ka līdzās pedagogiem “atbalsta komanda ir pilnā sastāvā”. Dažas skolas norāda, ka 1. klases posmā vienmēr katrai klasei ir divi klases audzinātāji: “Pirmajām klasēm ir otrs skolotājs, tā kā otrs audzinātājs,” savukārt pārējā sākumskolas posmā klasē praktiski vienmēr ir divi pieaugušie – pedagogs un pedagoga palīgs. Pamata akadēmiskajos mācību priekšmetos pedagoga palīgs ir attiecīgās jomas skolotājs. Citās skolās pedagoga palīgi tiek nozīmēti 1. – 2. klases posmā, bet citās – nepieciešamības gadījumā, ja klasē tiek integrēti skolēni ar mācību vai uzvedības traucējumiem. Dažās skolās pedagogiem tiek “piesaistīti” speciālās izglītības skolotāji un psihologi, palīdzot veidot pārbaudes darbus atbilstoši katra skolēna individuālajiem mācību plāniem – tātdiferencēti. Tāpat speciālās izglītības skolotājs iesaistās dažādu atbalsta materiālu sagatavošanā, kurus skolotājs var izmantot ar konkrētajiem bērniem klasē. Gandrīz visās pētījuma skolās bija izveidotas nelielas – 4 līdz 6 pedagogu lielas kopienas – “mazas pedagogu metodiskās sadarbības grupas”. Pedagogi tiek ar atšķirīgu regularitāti, biežāk – reizi nedēļā. Šajās nelielajās grupās ne tikai, pārrunājot ikdienas darbu klasē, bet arī, kopīgi gatavojot mācību materiālus un saskaņojot mācību plānus. Atsevišķās skolās kā pedagogu atbalstoša aktivitāte ir atcelts zvans, kas iezīmē stundas beigas, tādējādi netraucējot nedz pedagogam, nedz skolēniem iesākto darbu pabeigt: “Mēs ļaujam skolotājiem pabeigt stundu, tad kad viņam tas ir nepieciešams.”

Neskatoties uz plašo atbalsta pasākumu kopumu, ko skolu vadības komandas organizē pedagogiem, gandrīz visi direktori kā pašu būtiskāko atbalstu minēja nepieciešamību pēc sakārtotas un skaidras metodikas un pieejamiem mācību materiāliem: “Bet mums lielāka sāpe ir šie te mācību materiāli, jo skolotāji ļoti daudz laika pavada tieši, lai vispār kaut kādus materiālus sagatavotu stundai. (...) tās jaunās grāmatas (...), īpaši tieši latviešu valodā (...), nav vingrināšanās, trūkst šie te praktiskie uzdevumi (...), tas nav tā sakārtots, ka skolotājs paņem un strādā”. Pat, sadalot slodzi attiecībā 65:35, pedagogiem nav pietiekami daudz laika, lai pilnvērtīgi sagatavotos mācību stundām: “Skolotājam nav vairāk spēka vadīt stundas, jo viņš visu savu enerģiju izmantojis stundu sagatavošanai,” īpaši jaunajiem pedagogiem. Kādas skolas direktora vietniece izglītības jautājumos pat uzsver, ka “sasniegumi angļu valodā [skolēniem] ir augstāki nekā latviešu, jo angļu valodas mācīšanas metodika ir pārbaudīta, [par to] ir daudz literatūras”. Direktori norāda, ka “agrāk bija *Sprīdi pa sprīdim*, tad *Garā pupa*, secīgi pieauga grūtības pakāpe, bija rūpīgi izvēlēti tēli, bija morāle, tagad īsti nevienam nav skaidrs, ko, kur, kā, pēc kā, kāpēc (...), ik pa trijiem gadiem, būtu nopietni psihologam jāpastrādā pie mācību grāmatām”. Tāpat kā pedagogi, arī vadības pārstāvji atzīst, ka

“autori, kas viņiem [skolotājiem] pašiem šķiet ļoti labi un brīnišķīgi, tas mūsdienu bērniem nešķiet ne labi, ne brīnišķīgi (...)”, norādot, ka pedagogi ar daudzu gadu darba stāžu “ir ļoti radoši skolotāji, viņi visu ko var izgudrot”, bet jaunajiem pedagogiem šādas pieredzes nav, tāpēc nedz viņu pašu “mīļākie autori”, nedz pašu skolas laiks, nedz pieejamie mācību un metodiskie materiāli nav pietiekami kvalitatīvas izaugsmes nodrošināšanai skolēniem.

Tāpat kā pedagogi, arī direktoru vietnieki mācību darbā uzskata, ka tādām mācību materiālu vietnēm, kuras atzītas par oficiālām un kurām ir izveidota sasaiste ar *e-klase.lv* elektronisko žurnālu, visām skolām būtu jābūt pieejamām bez maksas, kā piemēru minot, *uzdevumi.lv* un *soma.lv* mācību materiālu vietnes.

4.5. Sadarbība ar citām izglītības iestādēm

Atsevišķu skolu vadības pārstāvji pauda sašutumu par pirmsskolēnu sagatavošanu skolai: "Nekad nav bijis tik švaki, ka atnāk uz skolu un 10 cilvēki knapi pazīst burtiņus." Lai izvairītos no šādiem "pārsteigumiem", vairākas skolas atzina, ka aizvien nopietnāk veido sadarbību ar skolas apkārtnē esošajām primsskolām. Tiek organizētas gan pirmsskolēnu, gan arī primsskolas pedagogu vizītes skolās, kā arī sākumskolas pedagogu vizītes primsskolās. Kāda direktore min piemēru sarunai ar uzaicinātajiem primsskolas pedagogiem: "Sakiet, lūdzu, jūs kādreiz bijāt skolā? Jūs redzējāt to procesu, mācību? – Viņi saka: "Nē"." Pedagogu apmaiņas vizīšu mērķis ir ne tikai iepazīstināt vienu otru ar izmantotajām darba metodēm, bet arī paust skaidri sagaidāmo rezultātu – primsskolēnam uzsākot mācības 1. klasē ir jāpazīst visi burti un ir vēlama prasme lasīt: "Tiklīdz bērns sāk labāk lasīt, tas ir pilnīgi viennozīmīgi (...) uzreiz ir labāk, uzreiz bērns kļūst smaidīgāks, viņam arī nav bail no skolotāja (...), uzlabojas arī sekmes (...), varbūt ne visiem, bet tendence ir tāda." Mazākumtautību skolu vadības pārstāvji atzina, ka vairākās pirmajās klasēs šis mācību gads bijis īpaši grūts, jo bijis ne mazums skolēnu, kuri pat nav pratuši uzrakstīt savu vārdu un uzvārdu latviešu valodā, tomēr jau pēc pirmā pusgada iekavēto lielākoties bijis iespējams panākt.

Sākumskolu vadību komandu pārstāvji uzsvēra ciešas sadarbības veidošanas nepieciešamību ar pilsētā esošajām valsts ģimnāzijām: "Būtībā sākumskolas jau ir tāds kā sagatavošanas lauks tieši valsts ģimnāzijām." Visās pētījuma sākumskolās vadības komandu pārstāvji norādīja, ka skolēnu vecāki jau 4., 5. klasē aktīvi interesējas, kas skolēnam būs jāzina, ja mācības vēlēšies turpināt tieši valsts ģimnāzijā, turklāt 6. klasē jau skolēni paši mērķtiecīgi un cītīgi gatavojas ne tikai gaidāmajiem iestājpārbaudījumiem, bet arī pievērš uzmanību savām sekmēm vairāk nekā iepriekšējos mācību gados. Skolēnu motivācija ir dažāda: "Gribas ar to draugu tālāk kopā mācīties," citi jau zina, ka vēlēšies tālāk arī augstskolā studēt. Valsts ģimnāzijas regulāri nodrošina atgriezenisko saiti sākumskolām, lai tās varētu turpināt pilnveidot skolēniem vēlāk nepieciešamās prasmes, piemēram, prasmi strādāt komandā, pētniecības prasmes u.c.

5. LABO PRAKŠU APKOPOJUMS – IETEIKUMI PEDAGOGIEM, BIBLIOTEKĀRIEM UN SKOLU VADĪBAI UN KONSTATĒTĀS VAJADZĪBAS TEKSTPRATĪBAS PILNVEIDOŠANAI MĀCĪBU PROCESĀ

5.1. Ieteikumi

Apkopojot intervijās gūto informāciju, kā arī informāciju, kas pieejama analizējot PIRLS pētījuma datus, iespējams izveidot šādu labo prakšu un ieteikumu sarakstu.

5.1.1. Ieteikumi skolas un klases telpām, skolas vadībai

1. Sākumskolas klasēs veidot bibliotēku, kurā ir 26 – 100 grāmatas, vēlams, katram skolēnam vismaz vienu līdz divas, kuras tiek izmantotas katru dienu vai gandrīz katru dienu vismaz 20 – 30 minūtes.

2. Sākumskolas klasēs un skolas vidē izvietot iespējami dažāda veida bērnu uzmanību saistošu informāciju, kuru var lasīt; informācijai nepieciešams būt aktuālai un pietiekami bieži mainīties.

3. Sākumskolas klasēs veikt regulāru tekstpratības un tekstveides diagnostiku, analizējot un izvērtējot katra skolēna progresu vai tā trūkumu.

4. Mudināt un atbalstīt skolotāju iniciatīvas un iesaisti iespējami daudz dažādos ar tekstpratību saistītos konkursos, iniciatīvās, sadarbības un sadraudzības projektos.

5. Cik vien iespējams, aktīvi mudināt lasīšanas darbībā iesaistīt ģimeni, iesaistīties lasīšanu veicinošās aktivitātēs skolas vadības pārstāvjiem personīgi.

5.1.2. Ieteikumi ikdienas darbam ar skolēniem klasē

1. Vispirms ikdienā nepieciešams trenēt skolēnu uzmanību vienkāršiem uzdevumiem, kas prasa informācijas atrašanu un tiešu secinājumu izdarīšanu no teksta visos mācību priekšmetos, neatstājot novārtā arī pārējās ar tekstpratību saistītās prasmes – kritisko domāšanu, apkopošanu, galvenās domas formulēšanu utt.

2. Nepieciešams skolēniem mācīt strādāt ar tekstu un grāmatu – gan drukātu, gan digitālu – atgriezties vajadzīgajā lapaspusē, atrast nepieciešamo rindkopu, teikumu, vārdu.

3. Mācīt dažādu tekstu veidu lasītprasmi – tabula, grafiks, dzeja, proza, instrukcija u.c.

4. Mācīt skolēniem analizēt literatūru, izmantojot grafiskos teksta organizatorus.

5. Bieži, vismaz 20 minūtes dienā atvēlēt laiku, kurā skolēni patstāvīgi iesaistīti grāmatas lasīšanas darbībā.

6. Bieži, vismaz vienu reizi nedēļā, organizēt iespējas skolēniem reflektēt par patstāvīgo lasīšanu.

7. Strādāt pie skolēna izaugsmes rakstiskajā tekstveidē dažādos teksta veidos – gan domrakstiem, gan dialogiem, gan atstāstījumiem u.c.

5.1.3. Ieteikumi skolu bibliotekāriem

1. Bieži veidot jaunāko grāmatu apskatus, kas var palīdzēt dažādu mācību priekšmetu dažādu klašu pedagogiem atrast aktuālo literatūru darbam atbilstošajā mācību stundā.

2. Ja skolā ir tāda nepieciešamība, veidot grāmatu saīsinātus aprakstus jeb kacekļus (*teezer*), kurus izmantot skolēnu uzmanības piesaistīšanai.

3. Aktīvi popularizēt dažādas ar lasīšanu saistītas iniciatīvas, kurās var iesaistīties visi skolēni, īpaši tie, kuri ir kūtri lasītāji.

Svarīga ir visas skolas iesaiste lasītprasmes pilnveidē, tai ir jābūt katras skolas prioritātei, visam skolas personālam ir kopīgi jāvirzās uz vienu mērķi – tekstpratības pilnveide.

5.2. Vajadzības

Biežāk paustās vajadzības pētījuma dalībnieku ieskatā:

- Grāmatu tematiski apkopojumi – pedagogi kā vienu no būtiskākajiem pieminēja tematisku grāmatu apkopojuma nepietiekamību. Piemēram, būtu nepieciešams saraksts ar visām grāmatām latviešu valodā, kuras ir pieejamas, par Valnetīndienu, vai visas grāmatas 11 – 13 gadus veciem zēniem par morāles kodeksu utt.

- Mācību materiāli, mācību grāmatas – pedagogi vairākkārt piemin nepietiekamo materiālo bāzi – gan jaunākajās mācību grāmatās, gan arī *skolo.lv* vidē nav pietiekami daudz dažādu vingrinājumu par katru no apgūstamajām tēmām, pedagogi uzsver, ka pietrūkst dažādības – gan saturiskā ziņā – dažādām interesēm, dažādiem tematiem, gan arī pielāgošanai klasē dažādiem izpratnes līmeņiem.

- Audiogrāmatas, teksti audio formātā – gandrīz nemaz nav pieejami jaunāko grāmatu lasījumi audio formātā, ierobežotā pieeja digitālām grāmatām arī liedz tādas izveidot.

- Mācību stundu skaits – visi pedagogi uzsver, ka tekstpratības mērķtiecīgai pilnveidei akūti pietrūkst mācību stundu, īpaši 4. – 6. klases posmā. Uz jautājumu: “Ja jums būt iespēja palūgt no valsts kaut ko, ko varētu jums iedot, lai jums būtu vieglāk strādāt, kas tas būtu?” visi pedagogi atbildēja: “Mācību stundas. Viena stunda nedēļā – tur nevar neko izdarīt, un tur nevienam nav gandarījuma.”

- Apvienotas valodas/literatūras stundas – pedagogi iesaka nenodalīt valodas un literatūras stundas līdz pat 6. klasei, ļaujot pedagogam brīvību pievērsties vairāk tekstpratībai un tekstveidei kā tādai.

- Darbs ar klases daļu nevis visu klasi – pedagogi arī uzskata, ka daudz jēgpilnāk būtu vadīt literatūras un valodas stundas, ja lielās klases tiktu dalītas uz pusēm, līdzīgi, kā tas ir svešvalodu stundās, jo arī latviešu valodas un literatūras apgūvē ir

nepieciešams daudz laika veltīt katram skolēnam individuāli, ko nav iespējams izdarīt 30 skolēnu klasē.

- Iniciatīvas, projekti, konkursi – intervētie pedagogi atzina, ka nepieciešams vairāk iniciatīvu, tai skaitā konkursu, pasākumu, festivālu u.c. kopīgu aktivitāšu, kurās iesaistīt jo īpaši kūtros lasītājus. Īpaši nepieciešamas skolēnu pašu interaktīvi un digitāli izveidotas atsauksmes par grāmatām, piemēram, 5. klašu zēnu lasītāko grāmatu apkopojums un atsauksmes par tām 30 sekunžu garā video apskatā.

- Digitālie rīki – intervētie pedagogi un vadītbas pārstāvji atzina, ka ir vajadzība pēc mācību digitāliem rīkiem: gan uzdevumu pildīšanas vietnēm, tādām kā *uzdevumi.lv*, *soma.lv* un *maconis.zvaigzne.lv*, gan arī informatīvajām krātuvēm, tādām kā *letonika.lv*. Lai labāk sagatavotu skolēnus digitālajai tekstpratībai un digitāliem pārbaudes darbiem, skolēniem ir jābūt iespējai tiem gatavoties arī digitālajā vidē.

LITERATŪRA

- Carreras M., Armstrong B., C. & Danubeita J., A. (2018). *Reading, Stevens' Handbook of Experimental Psychology and Cognitive Neuroscience 4th edition Vol 3 Language and Thought*. Wiley
- Dedze, I., Geske, A., Golubicka, V., Grīnfelds, A., Jarmakoviča, A., Jevdokimova, N., Mālere, A., Ozola, A., Silova, K., Zizlāne, L. (2020). *Skolēnu sasniegumi lasīšanā sākumizglītības posmā*. https://www.ipi.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/ipi/Publikācijas/PIRLS_2016_monografija_gatava_ar_vakiem.pdf
- Howitt, D. (2010). *Introduction to qualitative methods in psychology*. Prentice Hall.
- Lune, H., & Berg, B. L. (2017) *Qualitative research methods for the Social sciences 9th edition*. Pierson.
- Ozola, A., Geske, A., Kampmane, K. (2023). *Starptautiskā lasītprasmes novērtēšanas pētījuma IEA PIRLS 2021 pirmie rezultāti*. https://www.ipi.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/ipi/PIRLS_2021_nacionalais_zinojums_ar_vakiem.pdf
- Reilly, D., Neumann, D. L., & Andrews, G. (2019). Gender differences in reading and writing achievement: Evidence from the National Assessment of Educational Progress (NAEP). *American Psychologist*, 74(4), 445.